

De Drie Goddelijke Deugden

Tijdschrift van de Heemkundekring Nicolaüs Poppellius

Jaargang 6, nr. 23: maart 2002

De Koning-Albertstraat is de grote verbindingsweg tussen "De Straat" en "Het Kerkeneind". Wie daarlangs richting St.-Michielskerk rijdt, wordt al meteen geconfronteerd met het imposante H.-Hartbeeld, dat uitnodigend de armen uitstrekt over het H.-Hartplein. Wij hebben nog niet kunnen achterhalen wanneer precies dit beeld werd opgericht. Het was in die tijd alleszins een uiting van de vrome instelling van de Weeldse bevolking. De tekst die erop gegraveerd staat, liegt er trouwens niet om. "Jezus Koning, heersch over Weelde" luidt hij. De betonnen afsluiting errond is er al lang niet meer. Het beeld zelf staat er tegenwoordig erg kaal bij, want het is niet langer omgeven door struikgewas. De ongenaakbare wetten van het verkeer hebben ervoor gezorgd dat het aan de drie kanten omgeven is door rijwegen. Neem er dan nog wat nieuwbouw bij en het resultaat is een wat koud aandoend pleintje geworden. Maar, er is beterschap in zicht. De gemeente heeft al sedert geruime tijd plannen in de maak om het hele plein opnieuw aan te leggen. Ook voor onze kring is dat belangrijk, want in de "sanering" van het driehoekig plein is ook de restauratie van het huis-Dickens (gemeenzaam 'Hoogeind' genoemd) begrepen. Daarin wil ons bestuur graag de uitbreiding van ons heemkundig museum uitbouwen. Het is een beetje een sentimentele gedachte, maar een rechtgeaard Weeldenaar kan alleen maar dromen van een nieuw karakteristiek pleintje dat sfeer en gezelligheid uitademt.

In dit nummer:

1. De Bossche pachthoeve in Ravels-Eel	blz. 67
2. Poppelse chirurgijn zwaar gewond op Rovert	blz. 77
3. Twee Weeldenaren op pelgrimstocht naar Rome	blz. 81
4. Duiventorens, architectuur en evolutie	blz. 82
5. Uitdrukkingen, gezegden, staakwoorden,...	blz. 84
6. Verborgene schatten in ons archief I	blz. 87
7. Theodorus-Mattheus Wouters	blz. 90

Nicolaüs Poppelius

Heemkundekring van Ravels, Weelde en Poppel

Torenstraat 12, 2381 Weelde

Rekeningnummer: 733-3522204-67

Lidgeld inclusief abonnement tijdschrift: €16

Bestuur:

Voorzitter:	Laurent Woestenburg	Beatrijs Van Nazarethlaan 2	2382 Poppel	014/65.69.93
Ondervoorzitter:	Johan Van Steen	Berkenlaan 22	2380 Ravels	0474/83.72.30
Secretaris:	Ria Verheyen	Welvaartstraat 14	2300 Turnhout	014/42.18.39
Penningmeester:	Agnes Luyten	Berkenlaan 91	2380 Ravels	014/65.83.46
Leden:	Jos Nooyens	Overbroek 15B	2382 Poppel	014/65.86.36
	Frans Slegers	Steenweg op Weelde 60	2382 Poppel	014/65.57.51
	Paul Van Baelen	Straatakkers 4	2381 Weelde	014/65.73.15
	Peter Van Baelen	Weeldestraat 35	2381 Weelde	014/65.51.61
	Leo Van Den Berk	Mierdsedijk 111	2382 Poppel	014/65.69.54
	Adriaan Van Gils	Weteringstraat 37/2	2380 Ravels	014/65.52.58
	Marc Van Gorp	Grote Baan 97	2380 Ravels	014/65.69.05
	Magda Vloemans	Turnhoutseweg 2	2381 Weelde	014/65.51.56

Redactie:

Redactieadres:	Johan Van Steen	Berkenlaan 22	2380 Ravels	0474/83.72.30
Leden:	Bert Bogaert	Tulderheyde 25	2382 Poppel	014/65.56.12
	Jos Nooyens	Overbroek 15B	2382 Poppel	014/65.86.36
	Frans Slegers	Steenweg op Weelde 60	2382 Poppel	014/65.57.51
	Paul Van Baelen	Straatakkers 4	2381 Weelde	014/65.73.15
	Walther Van Hulten	Aarledijk 34	2382 Poppel	014/65.59.34
	Laurent Woestenburg	Beatrijs Van Nazarethlaan 2	2382 Poppel	014/65.69.93

Teksten of ideeën voor teksten dienen binnen gebracht te worden bij Johan Van Steen, Berkenlaan 22, 2380 Ravels (johan@vansteen.net) of bij één van de andere redactie- of bestuursleden

Voorradige publicaties:

De Drie Goddelijke Deugden jaargang 1 t/m 5	€ 14/jaargang
De Drie van het Noorden	€ 5
Verjaardagskalender	€ 6
Videoband 'Leven in Weelde'	€ 18

Agenda:

27 januari 2002	14-17u	museum open
01 februari 2002	19u	jaarvergadering in Prinsenhof te Weelde
20 februari 2002	20u	lezing (Wouwer)
24 februari 2002	14-17u	museum open
31 maart 2002	14-17u	museum open

Archief:

Ons archief kan enkel geraadpleegd worden op afspraak (Johan Van Steen, 0474/83.72.30) of tijdens de dagen waarop ons museum is geopend.

De Bossche pacht- hoeve in Ravels-Eel

1. Oudste geschiedenis

In Eel bezaten de Norbertijnen van Averbode en Tongerlo verschillende grote boerderijen. Tongerlo had in Ravels zelfs een "granarium" (spijker, graanopslagplaats), waar ook tiend- en pachtopbrengsten uit de omgeving - tot uit Waalwijk toe - werden verzameld.¹ Een andere, wat kleinere grootgrondbezitter, was de Tafel van de Heilige Geest te 's-Hertogenbosch, in de volksmond Geefhuis geheten (en thans Sociale Dienst, in België OCMW). Deze armenzorginstelling verwierf in de veertiende eeuw van Diederick van Doren een boerderij met landerijen te Eel.

Vermoedelijk was het een schenking bij testament. Het Geefhuis verplichtte zich bij de aanvaarding van het bezit om elk jaar de armen te besteken met twee wollen lakens en twintig paar schoenen, die de erfgenamen van Van Doren telkens op Sint-Maarten in de winter zouden uitdelen. De schenkingsakte is niet bewaard gebleven in de rijke charterverzameling van het Bossche Geefhuis, noch in het cartularium, zodat niet duidelijk is wanneer het bedrijf aan de armen werd vermaakt. Evenmin is zeker of textiel en schoeisel moest worden gegeven aan de armen van Eel (of Ravels, of Weelde) dan wel die van Den Bosch. Vermoedelijk waren de arme Bosschenaars de begunstigden, aangezien de schenker hen ook bijstond met het inkomen van de Eelse boerderij.

De oudste Bossche vermelding van de hoeve dateert van 1433-1434.² In de oudste cijnsboeken van de abdij van Tongerlo wordt echter in 1362 en 1375 "*Theodoricus de Dorne*" vermeld als cijnsplichtig voor een bedrag van 3 stuiver 1½ denier Leuvens geld uit een goed te Ravels met als fiscale opvolger het Bossche Geefhuis. In het cijnsboek van 1400 e.v. figureert het Geefhuis als cijnsplichtige, met vermelding van zijn voorganger.³ Uit deze gegevens kan wor-

den besloten, dat de hoeve uiterlijk in het derde kwart van de veertiende eeuw in handen kwam van de charitatieve instelling, tussen 1362 en 1375, want het Geefhuis wordt al in het oudste cijnsboek van Tongerlo genoemd. De schenker was waarschijnlijk identiek aan "*Tidericus de Doerne de Buscoducis*", die in 1340 uit een Poppels onderpand 15 denier cijns betaalde aan de hertog van Brabant.⁴

2. Oppervlakte en percelen

Het archief van het Geefhuis bevat drie series rekeningen, waarin de baten en kosten van het hoevenbezit worden verantwoord. De oudste rekening is van het Maria-Hemelvaartsjaar 1433-1434. Daarna kan behoudens enkele hiaten in jaarrekeningen en in leggers van ontvangsten en uitgaven de geschiedenis van het boerenbedrijf te Eel worden gevolgd tot de verkoop in 1554. Een gedetailleerde indruk geeft deze boekhouding niet, aangezien de hoeve werd verpacht volgens het Kempense stalrecht, wat betekent dat de laat, win of pachter de grootste verantwoordelijkheid had voor de uitbating.

Aan de hand van een denombrement uit 1466 kunnen grootte en samenstelling van de hoeve worden vastgesteld. Onder het hoofd akker- en hooiland werden opgesomd:⁵

- de huizing met de hof, 2 bunder groot, met akker- en hooiland "*tsamen in enen geloect liggende*" naast de hoeve van Averbode en de gemene straat;
- een akker van 2 lopenzaad en 3 lopenzaad weiland tegen de huizing, over de straat en naast het goed van Averbode;
- land van ongeveer 2 lopenzaad aan de gemene straat. In een jongere hand is toegevoegd dat dit perceel inmiddels is verkocht en dat er in plaats daarvan 2 lopenzaad land was gekocht, "*die nu achter der schueren gelegen zyn*";
- het perceel "*die Striloe*", 7 lopenzaad groot, half akker- en half hooiland, gelegen naast de gemeint en naast het bezit van Averbode;
- het perceel "*den Rubberic*", 10 lopenzaad groot, gelegen naast de Heerstraat en de vroente;
- de akker "*die Cleyn Houtairt*", zo'n 5½ lo-

penzaad groot;

- de akker "*die Meeste Houtairt*", 6 lopenzaad groot, grenzend aan de vroente;
- een beemd "*in die Hautairt*" met een productiecapaciteit van "*omtrent VIII voeder hoywass*" (acht wagenvrachten hooi), gelegen naast "*die Aesdonc*" en het erf van Tongerlo;
- het heideveldje "*die Buerstat*" naast die Aesdonk en de gemene straat;
- nog een groot heideveld, "*die Aesdonck, daer men wael ackerlant aff maken soude*".

In een later handschrift is aan dit denombrement toegevoegd:

- een akkertje van 2 lopenzaad, geheten "*den Breckell*" en gelegen aan de gemene straat en de herenstraat; deze post is doorgehaald.

In een ander, (nog?) later handschrift:

- een groot hooiveld van 8 lopenzaad naast de gemeint. "*Hier solt men wel goet ackerlant aff maken. Ende is zeer varre ende onghelighen.*"

De lasten op de hoeve bestonden uit diverse cijzen, te weten 2½ stuiver uit "*die Aesdonck*" (onvermeld is aan wie deze moest worden gegolden), 9 stuiver aan de abdij van Averbode, 8 stuiver aan die van Tongerlo, nog 1 oude groot aan Tongerlo "*ter cause van in die strate te moghen poten*" en de al vermelde spinde van lakens en schoenen.

Uit deze opgave kan niet exact worden opgemaakt wat de verhouding was tussen de verschillende soorten bouw-, weide- en heideland. Afwisseling van gebruik kwam regelmatig voor: een dries bijvoorbeeld was rustend akkerland, dat tijdelijk als weide werd gebruikt, en een eeuwsel — een kunstmatige weide, aangelegd op pas ontgonnen heide — was vaak het eerste stadium in de ontginning van hei tot akkerland. En na 1466 kocht het Geefhuis voor de hoeve te Eel een hooiveld waarvan akkerland moest worden gemaakt.

Aan het huis zelf — de huizing — lagen de hof, de huisakker en hooiland samen "*in enen geloect*", dat wil zeggen beloken ofwel besloten

in omheiningen, wallen en/of grachten. Met zekerheid kan worden vastgesteld dat er in 1466 19 lopenzaad teulland (als "*den Rubberic*" wordt meegerekend: 29 lopenzaad⁶), 3 lopenzaad weiland, 3½ lopenzaad hooiland, 8 voeder beemd, 2 bunder erf (inclusief akker- en hooiland) en een onbekende hoeveelheid heide was. Dat levert — exclusief de beemd en de hei en omgerekend op basis van Bossche maten — een totale oppervlakte op van 8½ hectare, inclusief de beemd hooguit 10 hectare.

Uit de oppervlakte en de pachtcontracten en -opbrengsten blijkt dat de hoeve te Eel een van de kleinste was van de tientallen boerderijen van het Geefhuis. Pachtovereenkomsten zijn bewaard gebleven uit 1460 en sinds 1497. Voor schepenen van 's-Hertogenbosch verhuurde het Geefhuis in mei 1460 aan Henrick Henrickx van Loen en zijn gelijknamige zoon voor een termijn van zes jaar met ingang van Maria Lichtmis laatstleden het bedrijf voor een jaarlijkse pachtafdracht van 7 mud 1 zester rogge, acht vim dakstro en een "*seynde*" (schenking) van tien kapoenen en drie stenen vlas tot hekelen bereid. De rogge moest elk jaar worden afgeleverd op de hoeve van het Geefhuis op de Biest onder Hilvarenbeek.⁷

Dit contract bevat nauwelijks clauses; de gebruikelijke bepalingen van het Kempense stalrecht zijn blijkbaar impliciet als bekend en overeengekomen verondersteld. Uitgebreider is de reeks zestiende-eeuwse contracten. Per half maart 1497 aanvaardde Jan Jaspers Faess alias Moerlants voor een termijn van zes jaar de hoeve om een pacht van 7½ mud rogge Bossche maat, jaarlijks te leveren te Hilvarenbeek met Maria Lichtmis, "*alsmen keersen draecht*". Het contract was ten halven berouw: er mocht na drie jaar worden opgezegd, mits dat geschiedde voor Kerstmis. Met Bamis moest Moerlants in 's-Hertogenbosch 18 stuiver voorlijf betalen "*vanden groese*" en voorts was hij gehouden tot een "*seynde*" van 24 pond boter van vier koeien, vier kapoenen en drie steen vlas tot hekelen bereid.⁸

Medio maart 1520 pachtte Jan Geldens Peterssoen de hoeve voor zes jaar om 8 mud rogge

Bossche maat, jaarlijks in de hoogtijd van Maria Lichtmis te leveren te 's-Hertogenbosch. De termen waren gelijk aan die uit 1497, alleen was het voorlijf verhoogd tot 20 rijnsgulden, te betalen "inden hoechtyde van Sinte Martensmisse inden wynter vanden voerlive ende vanden vervuedinge der beesten, want hij yseren beesten hauwen sal", terwijl voorts de kapoenen en de boter waren vervallen. De opstallen, met name de daken en "*wenden*" daarvan, moest hij goed onderhouden, opdat het Geefhuis bij beëindiging van het contract geen kosten zou hebben. Alle pachten, grondcijzen, gebourrechten en onraad kwamen ten laste van de laat. "Die voerscreven laet en sal gheenderhande haut moegen hauwen noch doen hauwen dan alleen thuyrrys ende backrys. (...) Die laet en sal gheenderhande strausel noch vlaggen noch mess mogen vueren vanden voerscreven hoeve ten eynde der voerscreven jaeren"; bleven er tijdens de pacht meststoffen over, dan zou de opbrengst worden gedeeld. Bij het afscheid mocht de laat slechts de helft van de oogst meenemen: niet meer "*dan die halve schaer die alsdan opter eerden staen sal.*"⁹

De contracten uit 1522, 1535 en 1541 waren eensluidend met dat uit 1520, behalve dat het voorlijf was verhoogd tot 22 gulden. In 1541 werd bovendien nog toegevoegd dat het Geefhuis het voor het onderhoud benodigde timmerhout zou leveren en de daghuren zou betalen, terwijl de laat aan de werklieden de kost, stro en onraad moest geven¹⁰, — maar dat was slechts een bevestiging van de reeds lang bestaande situatie.

3. Gewassen

Bezien we puntsgewijs deze bepalingen en vergelijken we deze met de administratie van het Geefhuis, dan doemt een vaag beeld op van de boerderij. Uit de afgesproken pachtafdracht in natura blijkt dat de roggebouw de belangrijkste economische activiteit was. Van haver of de Kempense inferieure variant evene, gerst en boekweit is geen sprake. Wel mag worden verwacht dat er ook een naschaar was: de oogst van een in de roggestoppels gezaaid veevoedergewas, maar die kwam dan geheel ten goe-

de aan de laat. Als enig secundair gewas wordt vlas genoemd, waarvan drie stenen (ad 8 pond) door de laat geroot, gebraakt en gezwingeld moesten worden geleverd aan het Geefhuis, waar een bescheiden linnenweverij werd geëxploiteerd. Van het graanstro moest de laat acht vimmen reserveren als dakbedekkingsmateriaal voor de opstallen; de rest kon worden gebruikt als veevoer en voor de potstal.

De verhoging van de roggepacht van 7 mud 1 zester tot 8 mud was geen gevolg van een productieverhoging door betere landbouwmethoden, maar van een uitbreiding van het akkerareaal door landaankopen.

De rogge werd vooral in specie en deels in geld aan het Geefhuis geleverd. Een wagenman kwam elk jaar uit 's-Hertogenbosch om een deel van het koren op te halen, vermoedelijk samen met producten als wol, vellen, huiden, vlas en kapoenen. De rest werd door de laat of zijn knecht persoonlijk in Hilvarenbeek afgeleverd, maar ook in 's-Hertogenbosch; Heyn van Loen schakelde voor vervoer naar de laatste bestemming in de jaren 1480 enkele malen zijn pachter in Wargarshuizen onder Vught in.¹¹

Sommige percelen werden beschermd door aarden wallen, sloten, hagen en heiningen. De hui- zing met erf en huisakker is al genoemd. Ook heivelden, ontginningspercelen en akkers werden getuind, zowel om ze af te palen van de woeste grond als om erosie en begrazing te weren. In 1507-1508 betaalde het Geefhuis 5 stuiver om een sloot te graven en twee omheiningen ("*twee tuyn*") aan te leggen.¹² De wallen werden beplant met schaarhout: een remedie tegen zandverstuivingen en andere erosieverschijnselen, maar bovendien een bron van bak- en tuinrijs. Zestig heesters werden gepoot in het boekjaar 1498-1499¹³; het zal een extra uitgave zijn geweest, omdat de laat elk jaar wel heesters moest planten.

Het opgaande hout — in het pachtcontract van de hoeve van Averbode uit 1531 gespecificeerd in hout ouder dan zeven jaar¹⁴ — was voor de eigenaar.¹⁵ Gedacht moet worden aan eiken, berken, elzen, wilgen en populieren. Het op-

gaande eikenhout dat Peter die Volder en Wouter Moermans te Weelde in 1500-1501 voor 19 rijngulden en 13½ stuiver van het Geefhuis kochten¹⁶, kan van de hoeve in Eel zijn gekomen. Voor het recht om stamhout te planten langs de openbare weg ("*gemeyne straete*", "*heerstrate*") werd een leges betaald aan de abdi van Tongerlo, die immers de grondheerlijkheid van Ravels bezat.

4. Mest en beesten

Mest was een schaars en dus kostbaar goed. Het was de laat strikt verboden bij afloop van zijn contract strauwsel, vlaggen en mest van de hoeve weg te voeren. Het waren voor de bedrijfsvoering onmisbare grondstoffen. Mestproductie was een van de belangrijkste, zo niet de allerbelangrijkste functie van de veestapel. Runderen en schapen waren de producenten.

Een van de kenmerken van het Kempense stalrecht was, dat het vee ten halve toebehoorde aan de eigenaar en aan de pachter. Ook de veeteeltproducten werden gelijkelijk door beiden gedeeld. In 1504 werd in Eel echter het principe van de 'ijzeren beesten' ingevoerd, wat betekent dat er een vaste prijs werd vastgesteld voor de veestapel, waarvan de laat als hij niet de helft van de betreffende beesten op de hoeve achterliet de halve prijs moest betalen. Als gevolg van de inflatie ontwikkelde zich deze gefixeerde waarde uiteindelijk tot een voordeel voor de laat.

Met Pinksteren 1504 nam het Geefhuis de taxatie van de veestapel over, die Jan Moerlants, zwager van de laat, had uitgevoerd. De schaapskudde was groot, bestond uit negentig dieren, waarvan twintig lammeren ("*auwer scapen*" en "*lammeren ongetyend*"). Aan runderen waren er vijf koeien, twee koppels ossen (een van

zes en een van vier jaar), drie stieren (twee van drie en een van twee jaar), drie vaarzen ("*ewijcher veersen*" ofwel een-winterkoeien), twee kalveren en een paard. Samen hadden zij een waarde van 106 petersgulden van 18 stuiver.

De vijfenveertig hoeven van de abdi van Tongerlo hadden in 1462-1553 gemiddeld elk een levende have van 8,4 melkkoeien, 11,6 vleeskoeien, 2,9 ossen, 3 paarden en 93 schapen.¹⁷ Niet alleen qua oppervlakte, maar ook qua veestapel bleek de hoeve te Eel een klein bedrijf te zijn. Alleen de schaapskudde benaderde het Tongerloose gemiddelde, waaruit blijkt dat het een echte heihoef was.

Ossen waren evenals het paard bestemd voor het werk en konden na afdanking worden vetgemest. Van dat laatste worden echter in Eel weinig of geen sporen gevonden. De koeien waren belangrijk voor de mestproductie. Van de melk werd boter gemaakt, de melk zelf was geen handelswaar. Na de slacht was het beest goed voor vlees — weinig, want de Kempense heikoetjes waren mager — en leer.

Af en toe was de laat niet in staat te zorgen voor voldoende veevoer en kocht hij raapkoeken en extra hooi, waarvan het Geefhuis hem de helft terugbetaalde¹⁸; in 1461-1462 bedroegen de kosten voor tweehonderd raapkoeken 12 stuiver, in 1469-1470 en 1472-1473 voor een gelijk-

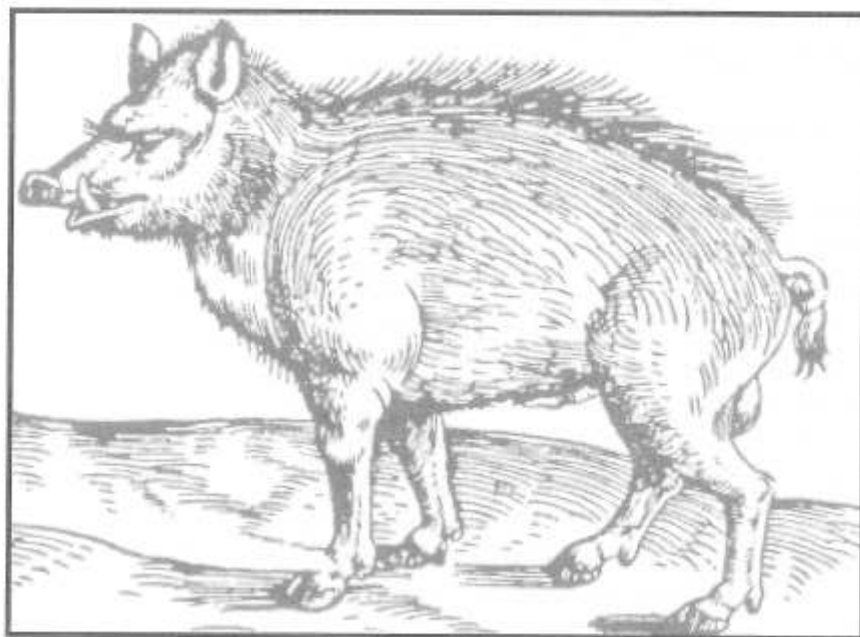

fig.1. Een vijftiende eeuwsvarken

ke hoeveelheid 16 stuiver, in 1470-1471 voor honderd koeken 8 stuiver.¹⁹ Voor drie voeders hooi werd 1483-1484 2 rijnsgulden en in 1491-1492 4 rijnsgulden uitgegeven²⁰ en zeven jaar later verrekenende de betaalde de laat zijn aandeel van 30 stuiver "*vanden voedingen vanden vercken*".²¹ Om de hooiproductie te verhogen huurden eigenaar en laat voor gelijke kosten regelmatig een beemd, die in 1480-1481 blijkt toe te horen aan het Geefhuis.²² Ook werden paarden elders geweid, zoals in 1455-1456 een veulen voor 1 gulden 15 plakken.²³

Voor de invoering in 1504 van het systeem van de ijzeren beesten kan aan de hand van de verrekningen tussen het Geefhuis en zijn laat de marktwaarde van verschillende soorten rundvee worden vastgesteld. Er werd genoteerd in nieuwe guldens, Arnhemse guldens, arnoldusguldens, Rijnse guldens en slechte peters of petersguldens, in ponden paaiments, dubbele mottoenen, willemstuinen, plakken, kromstaarten, oude groten, Vlaamse penningen, stuivers, oorden, braspenningen, philipsdenieren en "*lelyairs*". Omdat de rijnsgulden het meest courant was en in een vaste koersverhouding stond tot de petersgulden en het pond paaiments, heb ik mij beperkt tot de in deze species verrekende beesten, tenzij de klerk van het Geefhuis een duidelijke omrekening gaf. Dat beperkt het overzicht tot de tweede helft van de vijftiende eeuw. Ossen, altijd per koppel verkocht, deden *f* 6:6:0 tot *f* 16, behoudens een uitschieter in 1488-1489, toen een koppel *f* 30 opbracht.²⁴ In drie gevallen (1475-1481) wordt gesproken van magere ossen, per koppel *f* 10½, *f* 13½ en *f* 16 waard.²⁵ Vermoedelijk betroffen de meeste transacties van ossen magere beesten, terwijl de genoemde uitzondering uit 1488-1489 dan een vetgemest koppel kan zijn geweest.²⁶ Dat er in Eel niet of nauwelijks werd vetgeweid, wijst op een gebrek aan goed grasland. Niet voor niets moest er beemdgrond worden bijgehuurd.

Koeien kostten *f* 1½ tot *f* 7:8:0 en tweemaal was sprake van een vaars (zij deden *f* 2 en *f* 5); onder de koeien zullen ook vaarzen gerekend zijn. Stieren, vermeld sinds 1474²⁷, gingen van de hand voor 6 à *f* 8 per koppel (klaarblijkelijk wachtte hen het lot van de os). In 1482-1483 en

1487-1488 werd tweemaal een los stierkalf ("*styerken*") verkocht: voor *f* 1:4:0 en *f* 1:12:0.²⁸

Van wat de laat van de veestapel verkocht, moest hij de helft met het Geefhuis verrekenen, zoals hij ook de helft moest betalen van het vee dat het huis voor zijn hoeve kocht. Het kon gebeuren, dat de transactie plaatsvond op een veemarkt, zoals in 1487-1488, toen het Geefhuis te Oisterwijk een koe kocht van de laat van Eel, die daarvoor *f* 3 ontving, de helft van de koopprijs.²⁹

De runderen werden levend verkocht, maar af en toe stierf en een op de hoeve. Een runderhuid werd in 1485-1486 met het Geefhuis verrekend voor 16 stuiver. Van door ziekte, wolven of slacht gestorven schapen werden de vellen verkocht, in voorgenoemd boekjaar voor 1½ stuiver per stuk.³⁰

Zeven transacties van paarden werden gevonden, te weten in 1470-1471 een paard voor *f* 5, in 1480-1481 een "*ruyn peerde*" voor *f* 14, in 1481-1482 een hengst van tweeënehalf jaar voor *f* 7, in 1482-1483 een "*roeyen henxstperde*" voor *f* 16½, in 1484-1485 een paard voor *f* 12, in 1497-1498 een "*cleynen peerdeken*" voor *f* 11:15:0 en in 1498-1499 "*eenen voelperde*" (veulen) voor *f* 6.³¹

5. Schapen, varkens en pluimvee

Van de Eelse schapeneconomie geeft de Geefhuisboekhouding bitter weinig prijs, maar met behulp van gegevens over de naburige hoeven van dezelfde instelling in Hilvarenbeek en Tilburg kan toch een zekere reconstructie worden gemaakt.

Schapen werden gehouden voor de wol, de mest en het vlees. Als zij niet in de hei werden geweid, verbleven zij in de schaapskooi, waar zij met raapkoeken werden bijgevoerd. In 1453-1454 kocht de laat tien lammeren voor elk 4 plakken (ad ²/3 stuiver)³². Enkele decenia later betaalde hij voor de lammertiende 3 stuiver 7 plakken; er waren in dat jaar dertig lammeren geboren. In 1489-1490 waren dat er

vijfentwintig.³³

“Van eenre auwen met enen lamme” (*in casu* een ooi en een lam) ontving de laat van Eel in 1491-1492 10 stuiver, wat weinig was vergeleken met de Beekse opbrengsten van zulke moeders en dochters in 1480-1494: zes stel van 24 stuiver, negen van 25 stuiver en twee van 35 stuiver.³⁴ Mogelijk waren de ooi en het lam ziek; in 1477-1478 verkocht de laat van Hilvarenbeek immers zevenenzestig schurftige schapen voor de lage prijs van elk 8 stuiver.³⁵

Ook de ene vermelding van schapenverkoop — vier stuks in 1492-1493 voor elk 36 stuiver — wijkt af van het gemiddelde te Hilvarenbeek. Daar deden de schapen 12 à 20½ stuiver, in 1472-1503 gemiddeld 12 stuiver 6 penningen (190 stuks). Wellicht betroffen deze Eelse vier vetgemeste hamels.

De schapen werden op de hoeve geschoren, waarna een wagenman van het Geefhuis de wol kwam ophalen. Deze was gemiddeld 3½ stuiver per pond waard. Bij een geschatte opbrengst van 1 pond per schaap bracht de kudde van zeventig koppen dan elk jaar f 12:5:0 aan wol op, waarvan de helft voor de laat was.

In het pachtcontract van 1497 werd bepaald dat de laat enkele varkens voor eigen rekening mocht houden. De overige varkens waren dus gemeenschappelijk en behoorden sedert 1504 tot de ijzeren beesten. Aangezien in de jaren 1478-1488 regelmatig sprake is van de verkoop van vier vaselvarkens, lijkt deze hoeveelheid de gezamenlijke varkensstal te hebben bevolkt. Een vasel (ongemeste beer) deed in die jaren meestal 15 stuiver. Zeugen werden in 1433-1434 en 1477-1478 verkocht voor respectievelijk 4 nieuwe gulden en 22 stuiver, een “gaerdingen verken” kostte in 1466-1467 15½ stuiver en af en toe werd er een blijkbaar gemest varken verkocht voor f 1:18:0 à f 3.³⁶ Op andere Geefhuishoeven bleek zo’n vet varken 125, hooguit 150 pond zwaar te zijn.³⁷

Het Geefhuis verlangde van de laat enkele vetgemeste hoenderen, maar van eieren wordt niet gerept. Ook over het houden van bijen geven

de pachtcontracten en rekeningen geen Eelse inlichtingen. In het contract uit 1531 voor de Averbodse hoeve te Eel wordt nadrukkelijk het houden van ganzen en eenden verboden, dieren die immers zeer schadelijk waren voor het groesland. De laat verplichtte zich toen, dat hij “alle de horenbeesten, scapen ende byeden tuschen den abdt ende hem ten gelycken profyte sal opvueden ende houden”.³⁸ Als zijn collega op de Geefhuishoeve al bijen hield, zal hij de opbrengst daarvan geheel hebben mogen behouden.

6. Onderhoud

Meermalen vergoedde het Geefhuis de kosten voor daghuren en materialen die de laat had gemaakt bij het onderhoud van de hoevegebouwen. Om de paar jaar en soms jaarlijks waren er uitgaven voor dakbedekkingswerkzaamheden. Als voornaamste materiaal werden de acht vimmen roggestro gebruikt die de laat jaarlijks daarvoor moest reserveren, en voorts dekbanden. De dekker werd soms terzijde gestaan door een lathouwer. Zo besteedde de laat in 1485-1486 aan vier dagen dekloon 8 penningen Vlaams, heeft hij “noch van II boerden latten gegeven II stuvers” en schoot hij voor drie dagen timmeren 7 stuiver 2½ plak voor.³⁹ Twee jaar later kostte zes dagen dekken 12 Vlaamse penningen, terwijl er voor een stuiver nagels aan het dak werd vertimmerd.⁴⁰ Rond 1449 was er een grote klus, waarbij in twee jaar tijd vijftien dagen aan het dak werd gewerkt (ad 20 plak daghuur) en honderdtwintig latten (kosten: 1½ gulden 9 plak) en vijfhonderd “legeroeden” (½ gulden 7½ plak) werden verwerkt.⁴¹

Een put werd in 1453-1454 opnieuw gekuip⁴², de schaapskooi werd in 1456 flink opgeknapt⁴³, vijfhonderd plavuizen had de laat in 1474-1475 gekocht “tot eenre goeten”⁴⁴ (voor een geut), hang- en sluitwerk werd vernieuwd in 1498-1499 en 1504-1505⁴⁵, de schaapskooi kreeg in 1504-1505 een nieuwe deur (kosten: 6 stuiver).⁴⁶ Toen in 1477-1478 een nieuwe schuur werd getimmerd en gedekt, had de laat de werklui drieëntwintig dagen in de kost; alleen het vat bier dat hij hen schonk, werd door het Geefhuis vergoed.⁴⁷ In 1511-1512 kreeg hij

1 mud 4 zester rogge korting op de pacht wegens het voorschieten "vanden newen werck vanden tijmmerijnghe aldaer gemaekt, metten mont costen".⁴⁸

Het optreden van de metselaar was een zeldzaamheid. Alleen in 1498-1499 en 1502-1503 verwerkte hij telkens in een dag driehonderdvijftig stenen.⁴⁹ Behalve aan de al genoemde plavuizen werd er alleen nog in 1466-1467 geld gestoken in steenwerk (2 stuiver voor "hertsteen" ofwel arduin).⁵⁰ Duidelijk is, dat de hoeve geen stenen gebouw(en) kende; hooguit de haard en het bakhuis met de oven waren van steen. De Geefhuishoeve in Eel was weliswaar geen keuterbedrijf, maar toch een eenvoudige bedoening.

De pachtovereenkomst tussen de abt van Averbode en zijn Eelse laat uit 1531 geeft nog enkele specifieke onderhoudsclausules, waarvan de laatste in volkscultureel opzicht bijzonder interessant is: "*Item Jan sal den scoersteen alle jare twee oft drie werven doen veegen ende tvier ende bernende kerssen wel verwaren. Ende opten Paesavont sal hij zijn vier wt doen ende gewyt vier inde kerck halen.*"⁵¹

Dat er slechts hoogstzelden uitgaven werden gedaan voor landontginning, is een aanwijzing dat de hoeve te Eel niet door het Geefhuisbestuur werd gezien als een investeringsproject met betere winstmogelijkheden. Niet voor niets werd de hoeve halverwege de zestiende eeuw van de hand gedaan.

7. Liquidatie

In de zomer van 1554 verkocht het Geefhuis de hoeve met gronden en houtwas te Eel aan *Mys Peterss Myss* voor *f* 946½, waarvan *f* 816 zou worden afbetaald in jaarlijkse termijnen van *f* 49. De zittende "colonus" (laat) verloor daarmee zijn baan.⁵² Als redenen voor het afstoten van het Eelse bezit geeft de jaarrekening van het Geefhuis: "*ende dat om die grote benautheit ende penurije onder die armen ende oyck midts dat coren anno LIII tot synder affere nyet gecomen is, mair seer derlijcke onderbleven is op Sacrament avontsnacht, soe dat byden acker*

men nyet getoelt en want ofte in stroo nyet bevonden, soe dat pachtenaers ofte laten niet en hebben connen geleven."⁵³ Op de achtergrond van de verkoping speelde de algehele schaarsheid aan rogge een centrale rol. De rentmeester van het Geefhuis moest in 1553-1556 verschillende malen in Amsterdam de voor de armen benodigde granen inkopen.⁵⁴

Er kunnen twee redenen worden aangevoerd waarom juist Eel werd verkocht. Ten eerste lag de hoeve aldaar ongemakkelijk ver weg van 's-Hertogenbosch, het verst verwijderd van alle boerenbedrijven van de instelling.⁵⁵ Ten tweede was de hoeve klein en vermoedelijk het minst lucratieve bezit van het Geefhuis. Hoewel niet is uitgesloten dat er bier werd gebrouwen en getapt, zijn er geen aanwijzingen gevonden dat de hoeve een uitspanning was of een (*part-time*) *party centre*. Elders in Eel was dat verboden, de abt van Averbode reserveerde de organisatie van festiviteiten alleen voor zichzelf: de laat "*en sal opten wynhoff egeen bruyloften noch kermessen houden dan als de abdt oft zijn gedeputeerde daer commen, noch kynderbedden, noch avontspeelen*" (1531).⁵⁶ Een grote hoeve was een ideale feestgelegenheid, een middeleeuwse disco — met logeergelegenheid. Zo had de Tulderhoef zijn eigen kermis, waaraan de Kermisheide te Poppel zijn naam dankt.⁵⁷ De Eelse Gasthuishoeve was voor zulke evenementen te klein, althans onvoldoende toegerust.

Het bedrijf werd in 1554 niet ontmanteld, maar integraal verkocht aan een zelfstandige boer. De eigenlijke liquidatie volgde daarna als gevolg van de verkeuring. In de zeventiende eeuw bevonden zich de meeste oorspronkelijk bij de hoeve behorende percelen in verschillende handen.⁵⁸

8. Laten, lonen en prijzen

Over de pachters van de hoeve is weinig bekend. De oudst bekende, Heyn van Loen, gezien sinds 1433, werd opgevolgd door zijn gelijknamige zoon. Na hen volgden Jan Jaspers alias Moerlants⁵⁹ (sinds 1497), Jan Peter Geldenss (sinds 1520; hij noemde de vorige laat zijn zwager) en Jan (Janss) van den Broeck (van

1522 tot de verkoop van de hoeve). Mys Peters Myss, die twee jaar later de hoeve zou kopen, was in 1552 heilige-geestmeester en bedezetter van Ravels en Eel⁶⁰; sinds 1543 was hij pachter geweest van de hoeve in Eel van de abdij van Averbode, als opvolger van zijn ouders.⁶¹ Meer sociale inlichtingen over de lat en zijn niet voorhanden.

De sociale status van een boer was voornamelijk afhankelijk van zijn economische. Vermoedelijk was de laat van Eel welvarender dan de gemiddelde landbouwer, maar meer dan een vermoeden is dat niet. Zijn inkomen kan niet worden geschat, de hoeve werd immers niet "te halfstoel" of "ter halver toelyng van allen koeien" verpacht, maar tegen een vastgestelde pachtprestatie. Zou er wel een halfpachtvereenkomst zijn geweest, dan zou de laat voor eigen consumptie en negotie jaarlijks 7 mud 1 zester à 8 mud rogge hebben overgehouden van zijn labuur. Van deze hoeveelheid kon de jaarlijkse roggebroodbehoefte ($6\frac{2}{3}$ mud rogge Bossche maat voor een typegezin van man, vrouw en twee kinderen) worden bevredigd⁶², maar niet die van een boerenhuishouden als op Eel, waarvan zeker ook een knecht, een meid en een scheper deel uitmaakten. Verondersteld mag dan worden, dat het Geefhuis minder dan de helft van de rogge-opbrengst als pachtbijdrage vroeg: een aanwijzing te meer dat het bedrijf niet erg rendabel was. Bovendien waren er goede en slechte jaren. Zo werd de laat in 1486-1487 door "qwaden gewasse" getroffen⁶³; een gefixeerde pachtprestatie was in slechte jaren nadelig vergeleken met de halfpacht. In januari 1486 stond hij aan het Geefhuis een door hem genoten erfpacht af van 2 zesters rogge⁶⁴, wat een compensatie doet vermoeden voor tekortschietende pachtprestaties, ofwel een sanering van zijn schulden.

Zoals hiervoor is gebleken, verschaft de wol gemiddeld f 6:2:8 per jaar aan inkomsten. De inkomsten uit geslachte ooien, lammeren en hamels kunnen niet worden vastgesteld. Ook de verkoop van afgewerkte ossen — mager of gemest —, vaarzen en koeien geeft geen houvast. De verkoop van boter en de bedrijfskosten blijven onbekende posten. Wel kunnen over de

varkenshouderij voorzichtige conclusies worden getrokken: gezien de Geefhuisrekeningen lijkt de laat voor gemeenschappelijke rekening vier varkens te hebben gehouden; elk jaar werden er immers vier "vasel verken" verkocht. De helft van de opbrengst, 15 stuiver per dier, was voor hem. Alleen in 1487-1488 werd er een vet varken verkocht: het was vier maal zo veel waard als een vassel. Voorts mocht de laat enige varkens voor zichzelf houden, die dan half op kosten van de verpachter werden gevoerd.

Om een indruk te geven van de betekenis van de genoemde prijzen, worden zij hierna geconfronteerd met de daghuren van verschillende bouwvakarbeiders, die op de hoeve van Eel onderhouds- en bouwwerkzaamheden verrichtten. De meest vermelde arbeid was die van de dakdekker. Dekkers verdienden evenveel als de timmerlui. Het eerste dat opvalt, is dat hun verdiensten daalden van $2\frac{1}{2}$ à 3 kromstaarten per dag voor 1466 tot 2 stuiver daarna. De devaluatie van het rekengeld in 1466 had juist een omgekeerde ontwikkeling doen verwachten. Ook de metselaars en zaggers gingen achteruit. Gemiddeld verdienden genoemde ambachtslieden na 1466 2 stuiver per dag.

Onbekend is of de werklieden werden geassisteerd door knechten en of deze uit het dagloon van de meester werden betaald. Voorts is het inkomen van 2 stuiver per dag in feite hoger geweest, doordat er tijdens het karwei gratis kost en inwoning werd genoten.

Omgezet in rogge, voornaamste bestanddeel van het voedingspakket, zou een Eelse ambachtsman in de bouwvak per werkjaar van tweehonderdvijftig dagen uit zijn handwerk een jaarinkomen hebben kunnen trekken van minstens $9\frac{1}{2}$ mud rogge.⁶⁵ Dat is anderhalf zo veel als wat een typegezin aan rogge consumeerde. De rest kon worden gebruikt voor de overige levensmiddelen en voor huisvesting, kleding en bedrijfskosten.

De lonen van de Eelse ambachtslieden waren aanmerkelijk lager dan die van hun stedelijke beroepsgenoten. In Antwerpen verdienden de meester-metselaars en -timmerlieden in de

tweede helft van de vijftiende eeuw tweemaal zo veel in de zomer en in de winter toch nog 50 procent meer. In de kleinere, Kempense stad Lier waren de betreffende daghuren in de respectievelijke seizoenen driekwart en een à twee kwart hoger. Grofweg verdienden de metselaars en timmerlieden in Eel evenveel als de knechten van hun collega's in Lier in de zomer, maar minder dan de Antwerpse knechten.⁶⁶

Slot

De analyse van het materiaal van de hoeve te Eel geeft een zeer toevallige en onvolledige, zeker niet representatieve indruk van de plaatselijke landbouwsituatie in de beschreven periode. Vergelijking met de Eelse hoeven van Averbode en Tongerlo zou erg leerzaam kunnen zijn. Bovendien zou meer van het Eelse eigen kunnen worden ontdekt door vergelijking van de talrijke landbouwbedrijven die dezelfde instellingen — beide norbertijnenabdijen en het

fig.2. De Eelse hoeve van Averbode. Deze stond in de St.-Adrianusstraat, achter de boerderij die nu op nummer 8 staat en zou dus lang de naaste buur geweest zijn van het Bosche geefhuis.

Geefhuis van 's-Hertogenbosch — elders exploiteerden.⁶⁷

Leo Adriaenssen

Geraadpleegde bronnen van het Geefhuis (Gemeentearchief 's-Hertogenbosch):

Jaarrekeningen: inv. 406-416 (1453-1506), 428 (1555-1556)

Leggers van ontvangsten: inv. 608 (1433-1434, 1457-1459), 609 (1481-1482)

Leggers van uitgaven: inv. 634 (1435-1450), 635 (1458-1467), 636 (1481-1492)

Pachtboeken: inv. 660-661 (1497-1541) en 663 (1597-1637)

Denombrementen: inv. 711

1. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R.A. 1248, folio 158verso, 9 februari 1478: "in parochia de Ravels supra granarium dictum den spijker dictis dominis abbatis". Vgl. idem 1236, folio 292verso, 27 juni 1467.
2. Legger van ontvangsten Maria Hemelvaartsjaar 1433-1434.
3. F. Verbiest, "Nog cijzen uit 't Turnhoutse voor 1450", *Taxandria*, nieuwe reeks, 25 (1953), 45, 52, 62.
4. M. Vermeeren, *Poppel toen en nu* (4 dln.; z.pl., 1997) III, 20. In 1349 was Theodericus dictus de Spina (Dierderik van Doren) gegoed en wellicht woonach-

- tig aan de Oude Hulst te 's Hertogenbosch (Gemeentearchief 's Hertogenbosch, Groot Begijnhof 10, 18 maart 1349)
5. Denombrementen, no. 21.
 6. De zaailandoppervlakte van 29 lopenzaad is waar schijnlijker, aangezien 19 lopenzaad (ongeveer 3 hectare 14 are) het gemiddelde van een zandhoeve benadert.
 7. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk archief 1230, folio 309verso, 1 mei 1460.
 8. Pachtboek 660, folio 104, z.d.
 9. Pachtboek 661, no. 33, 1520 z.d.
 10. Pachtboek 661, no. 33, 22 februari 1522; 20 juni 1535; "Des dynsdaichs naeden sondach als men singt Let-are Jerusalem" 1541.
 11. Legger van ontvangsten Sint-Jansjaren 1483-1484 en 1484-1485, ongefol[ieerd]. De pacht was in 1437 ontstaan, toen Hendrik van Loen de jonge, zoon van Hendrik senior en van wijlen Katrijn Albrechts Truden, aan Dirck Gijb Hannen een huis, erf en hof in Wargarshuizen onder Sint-Pieters-Vught, een streep land van 5 lopenzaad, de akker "die Zuerkerecker", "den Nuwenhof", "den Langenhof" en daaraan gelegen land en beemd "in den Buenre" voor 1½ mud uitgaf, in Wargarshuizen te leveren aan Hendrik senior gedurende zijn leven en daarna aan junior (Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis, charterverzameling 1931, 4 maart 1437).
 12. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1507-1508, ongefol.
 13. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1498-1499, ongefol.
 14. Algemeen Rijksarchief Brussel, Kerkelijke archieven 5020, folio CX.
 15. Legger van ontvangsten 1487-1488, ongefol. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1502-1503, ongefol.
 16. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1500-1501, ongefol.
 17. Berekend aan de hand van H. van der Wee, *The growth of the Antwerp market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries)* (3 dln.; The Hague, 1963) I, 508.
 18. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1498-1499, ongefol. Legger van uitgaven Maria-Hemelvaartsjaar 1443-1444, ongefol., 18 juni 1443.
 19. Legger van uitgaven Sint-Jansjaar 1461-1462, ongefol. Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1469-1470, 1470-1471, 1472-1473, ongefol.
 20. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1491-1492, ongefol. Leggers van ontvangsten Sint-Jansjaren 1483-1484 en 1491-1492, ongefol.
 21. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1498-1499, ongefol. Vgl. jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1500-1501, 1502-1503, 1505-1506, ongefol.
 22. Jaarrekeningen Maria-Hemelvaartsjaar 1453-1454, folio 21; Maria-Hemelvaartsjaar 1455-1456, ongefol.; Sint-Jansjaren 1471-1472, 1478-1479, 1480-1481, 1483-1484, ongefol.
 23. Jaarrekening Maria-Hemelvaartsjaar 1455-1456, ongefol. (In 1 stuiver gingen 6 plakken.)
 24. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1488-1489, ongefol.
 25. Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1475-1476 en 1477-1478, ongefol. Legger van ontvangsten, Sint-Jansjaar 1480-1481, ongefol.
 26. Dit vermoeden wordt gesteund door de verkopeningen in 1466-1467 en 1481-1482 van koppels vette ossen door de laat van Hilvarenbeek voor 1 23 en 1 25 (Jaarrekening Sint-Jansjaar 1466-1467, ongefol. Legger van ontvangsten Sint-Jansjaar 1481-1482, ongefol.). De goedkoopste koppels gemeste ossen uit Hilvarenbeek, die in 1472-1479 door de Beekse laat voor 1 18:18:0, 1 19½, 1 20:5:0, 1 17, 1 20 en 1 25 werden verkocht op de markten van Oisterwijk en Geel, benaderen in prijs echter dicht het duurste koppel **magere** ossen uit Eel, maar waren toch nog bijna tweemaal zo duur als het Eelse koppel uit 1475-1476 (Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1472-1479, ongefol.).
 27. In sommige posten wordt gesproken van runderen, waardoor niet altijd onderscheid kon worden gemaakt.
 28. Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1482-1483 en 1487-1488, ongefol.
 29. Legger van ontvangsten Sint-Jansjaar 1487-1488, ongefol.
 30. Legger van ontvangsten Sint-Jansjaar 1485-1486, ongefol.
 31. Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1470-1471, 1480-1481, 1497-1498, 1498-1499, ongefol. Legger van ontvangsten Sint-Jansjaren 1481-1482, 1482-1483, 1484-1485. Vgl. idem Maria-Hemelvaartsjaar 1433-1434, folio 87; Heyn van Loen kocht een paard voor 16 nieuwe gulden 48 plakken.
 32. Jaarrekening Maria-Hemelvaartsjaar 1453-1454, folio 49.
 33. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1474-1475, ongefol. Legger van ontvangsten Sint-Jansjaar 1489-1490, ongefol.
 34. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1491-1492, ongefol.
 35. Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1477-1478, 1480-1481, 1492-1493, 1493-1494, ongefol.
 36. Legger van ontvangsten Maria-Hemelvaartsjaar 1433-1434, folio 87. Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1466-1467 (mij is niet bekend wat een "gaerdingen verken" is), 1473-1474, 1474-1475, 1477-1478, 1489-1490, ongefol.
 37. Pachtboek 663, folio 289, 12 januari 1613; folio 290, 17 april 1619; folio 290, 16 mei 1628; folio 290v, 29 juli 1633.
 38. Algemeen Rijksarchief Brussel, Kerkelijke archieven 5020, folio CX.
 39. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1485-1486, ongefol.
 40. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1487-1488, ongefol.
 41. Legger van uitgaven Maria-Hemelvaartsjaar 1449-1450, ongefol.
 42. Jaarrekening Maria-Hemelvaartsjaar 1453-1454, folio 53.
 43. Legger van uitgaven Sint-Jansjaar 1460-1461, ongefol.
 44. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1474-1475, ongefol.
 45. Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1498-1499 en 1504-1505, ongefol.
 46. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1504-1505, ongefol.
 47. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1477-1478, ongefol.
 48. Legger van ontvangsten Sint-Jansjaar 1511-1512, ongefol.
 49. Jaarrekeningen Sint-Jansjaren 1498-1499 en

- 1502-1503, ongefol.
50. Legger van ontvangsten Sint-Jansjaar 1466-1467, ongefol.
51. Algemeen Rijksarchief Brussel, Kerkelijke archieven 5020, folio CXverso.
52. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk archief 1365, folio 464verso, 18 juni 1554.
53. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1555-1556, ongefol.
54. A.C.M. Kappelhof, "Het Bossche Geefhuis. Het inkomen uit het vermogen van de Tafel van de H. Geest van Den Bosch 1450-1810", *Varia Historica Brabantica*, X (1981) 26. A.C.M. Kappelhof, "De hoeven van het Bossche Geefhuis. Opbouw, beheer en liquidatie van een omvangrijk hoevenbezit", *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, I (1984) 87.
55. Zie de kaart van het hoevenbezit van het Geefhuis bij Kappelhof, "De hoeven van het Bossche Geefhuis", 126.
56. Algemeen Rijksarchief Brussel, Kerkelijke archieven 5020, folio CXverso.
57. L. Adriaenssen, "De heerlijke hoeve van Tulder", in: Werkgroep Heemkunde Esbeek (uitg.), *Esbeek, niet van gisteren. Gedenkboek bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de R.K. parochie H. Adrianus, Esbeek* (2e, herz. dr.; Hilvarenbeek, 1990) 309.
58. M. Vermeeren, *De toponymie van Ravels. 1165-1999* (Poppel, 2000), in voce "Aasdonken", "Boeren", "Buurstaart", "Kleine Houtert", "Romperik" en "Strijloossen".
59. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk archief 1269, folio 53, vier dagen na zondag Laetare 1501 (verrekening tussen de laat en het Geefhuis).
60. M. Koyen, "De keuren van Ravels", *Oudheidkunde en Kunst*, XLI (1958) 3.
61. Algemeen Rijksarchief Brussel, Kerkelijke archieven 5020, f CVI, 4 september 1543. Idem 5155, ongefol. Mys' moeder, dan weduwe, had in 1547 de pacht van de grote hoeve te Culitsrode onder Hooge Mierde aangenomen van de abt van Averbode (Idem 5022, f XXXIII, 11 juni 1547).
62. E. Scholliers, *Loonarbeid en honger. De levensstandaard in de XVe en XVIe eeuw te Antwerpen* (Antwerpen, 1960) 171.
63. Jaarrekening Sint-Jansjaar 1486-1487, ongefol.
64. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk archief 1255, folio 435, 26 januari 1486.
65. Het loon in rogge is berekend aan de hand van de Antwerpse roggeprijsen in de tweede helft van de vijftiende eeuw, zoals gegeven door E. Scholliers, "Prijsen en lonen te Antwerpen (15e en 16e eeuw)", in: C. Verlinden (eindred.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XV-XVIII eeuw)*, (4 dln.; Brugge, 1959-1973) I, 259, 260. De Antwerpse gewichten heb ik geconverteerd in Bossche.
66. Van der Wee, *The growth of the Antwerp market*, I, 338, 339, 346, 347, 352, 353, 361, 362, 380, 381, 393, 394, 401, 402, 408, 409, 416, 422.
67. Binnenkort zal ik studies wijden aan de Geefhuishoeven te Tilburg en Hilvarenbeek. Aan de beschrijving van de Tulderhoeve heb ik hiervoor al gerefereerd.

Poppelse chirurgijn zwaar gewond op Rovert

Rovert is een van de aloude grenspunten die het grondgebied van Hilvarenbeek sedert vele eeuwen bepalen. En dat laatste kunnen we letterlijk opvatten. Immers de raderen van de Rovertse watermolen gaven de limietscheiding sinds 1331 officieel aan: *ad illo loco usque ad Rovert*. Hier vielen de dorp- en gemeentegrenzen samen, met nog de duidelijke toevoeging: *ten raede ende ten halve stroome*. Alsof dat nog niet duidelijk genoeg was werd vaak *een bercken boom op een hoogte geplaatst*. Op de oudste kadasterkaart staat even ten zuiden van 'de oude wiel, als paal een bercken boompje getekend.

Tot slot lag op deze belangrijkste grensovergang van Beek nog een grote stenen paal: *een blauwen kei*. Uit de getuigenis van Hans Hostels, 70 jaren oud en oud-vorster van Poppel, weten we iets meer over de ligging. Hij beweerde midden 17e eeuw dat er tegenover Coolhouwershuis te Rovert een blauwe kei stond, waar de vroenten scheidden en dat de grens lag vandaar in rechte lijn naar de Tulderse haalboom! Men vermoedt dat de 'Blauwe Keien' in verband gebracht moeten worden met de oude gerechtsplaatsen. Het terugzoeken en weloverwogen in ere herstellen van deze oerzwerfkei is harder nodig dan het ondoordacht plaveien van de oude zandbaan naar Beek! Het terugvinden van enkele oude Tuldersonder Hulsel en *dry puttekens oft cuijltkens* tussen Tulder en Rovert liep enkele jaren geleden bijna op een fiasco uit. Met het geweer op de schouder werden we belaagd door een oppasser die ons voor zwervers of liever 'rovers' aanzag!

Wil men deze oase echt recht aandoen dan moet men de 'grensbrug' met omgeving koesteren. Dat is trouwens ook de grondbetekenis van *Rovaert*. Roo-, rode- of roye- is o.a. een oude

naam voor 'grenssteen'! Een voormalige naam voor de Dunse Bergen, gelegen op de grens van Esbeek met Lage Mierde, is *aenden Royenbergh*. Het woord roo- komen we ook tegen in de *rooboekken*: voorlopers van de kadasterboeken, waarin de oppervlakten en grenzen van de percelen opgetekend waren. Die van Beek zijn aangelegd in 1631 maar helaas verloren gegaan.

Een tweede betekenis is: langgerekte spitse heuvelkam als gevolg van zandverstuivingen. En die ligt er zowel op Poppels als op Beeks grondgebied een! Maar daar hecht ik minder waarde aan.

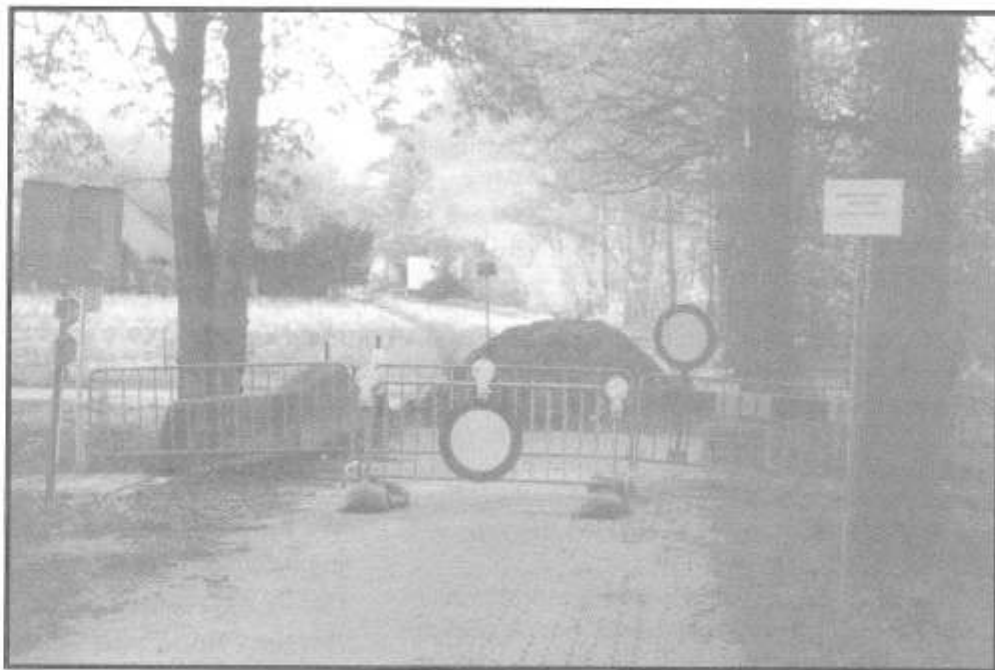
Behalve dat ik deze twee belangrijke elementen bij Rovert moet noemen, mag ik niet twee gezaghebbende Brabantse hertogen vergeten te vermelden. Op 11 januari 1409 passeerde Hertog Anton van Brabant de hoge steenachtige rivierovergang (voirde), om een bezoek aan Beek te brengen. Op 18 mei 1418 arriveerde Hertog Jan IV van Brabant vanuit 's-Hertogenbosch in Hilvaren-beek en reisde door naar Turnhout, waarbij hij zonder strubbelingen Rovert rustig passeerde.¹ Tijdens de afgelopen MKZ-crisis zorgden enkele hopen zwart zand wel voor een moeilijke passage! De Beekse timmerman Jan Peters had helemaal geen problemen op Rovert: hij beurde in 1759 f 2-0-0 wegens reparatie aan de brug!

Molenaar in de problemen.

Bartelt Jansse van Tulder had er wel problemen! In maart 1681 had voornoemde molenaar Bartelt *de carre geladen met veertigh steen vlas*, bestemd om op de oliemolen lijnzaad uit te slaan. Het vlas behoorde toe aan Bekenaar Adriaen Vincent. Twee jonge bewoners van Rovert, de 22-jarige Jacob Peeters en de 26-jarige Marcelis Bastiaens, getuigden het voorval: *den voerman van de voors. carre syn peert niet connende ophouden en hetselve met de distantie van ontrent 14 à 15 treden op den bodem van desen staat, alwaer dito carre opsloegh!* De hele lading vlas viel natuurlijk op Brabants grondgebied. Op dat moment kwamen er drie personen *ofte ruyteren uit het gebiet van Spangien rijdende op het licent op den roden van Antwerpen*. Zij laadden resoluut het vlas op en reden daarmee via Poppel richting Antwerpen.

Deze Bartelt van Tulder had de molen van vader op zoon geërfd. Zijn vader Jan was ook steenbakker. Ook werd hij armenmeester. Diens zoon Hendrik getuigde in 1695 *dat hij bij 't leven van synen vader saliger die welcke woonde int huys by den watermolen onder Hulsel den selven verscheyde malen heeft hooren seggen dat hij door de regenten ofte provisoiren vanden armen gen. den H. Geest tot Poppel was aangestelt*.

Foto.1. De grens afgesloten tijdens de recente Mond- en Klauwzeer-crisis in Nederland.

Jan had de koren-en schorsmolen, die enkele keren aan brand ten prooi gevallen was weer opgebouwd, zij het op een andere plaats! De 72 jarige Diessense Dingena Jan Wouter de Wit getuigde op 12 maart 1686 dat toen ze als kind op Rovert woonde, *wesende mede naeste gebuyren van Jan Bartel van Tulder wonende op de voors. molen*. Die had de raderen van de nieuwe molen 66 voeten meer naar het zuidoosten doen hangen. Toen had men ook *op den ouden wiel eycken en willige bomen* geplant.² De vader van Jan, Bartholomeus, bracht het er in het najaar van 1637 slecht af tijdens het vellen van een boom voor de wederopbouw: *onder eenen boom nedergehouden wordende seer miserabelijck doot gebleven*.³

Beekse chirurgijn op bezoek.

Woonde bovengenoemde Bartelt nog op het molenhuis zelf, zijn broer die in 1696 de molen kocht, woonde elders op Rovert: Hendrik Wouter Rijsbosch uit Maerle lag gekwetst ten huize van Hendrik Jansse van Tulder *tot Rovaert*. In de zomer van 1690 zat het slachtoffer in de herberg van Jan Adriaen Biemans met enkele mannen uit Hulsel en Rovert wat te drinken. Ook was daarbij Corstiaen Leendert de With. Die had voor het bedrag van 7 gulden 10 stuivers *seeckere hoopkes torfvelt leggende tusschen de koeijweij ende Mael onder Poppel* gekocht. Corstiaen zou mee naar huis gaan om af te rekenen, maar hij wilde ineens in termijnen betalen. 'Dan gaat de koop niet door', antwoordde Rijsbosch laconiek!

De With vloog echter met een mes in de hand op hem toe en stak hem van achteren in zijn rug *dat het mes een moment daer heeft in blijven steeken*. Het slachtoffer kon gelukkig via de deur ontluchten *tot buiten aenden ashoop en toen het mes uit synen rug geruckt*. Maar de aanvaller kwam wederom *met eene furie met eenen rieck*, waarmee hij het slachtoffer flink toetakelde, die ter aarde stortte. De Beekse chirurgijn mr. Hanegraef vond *een steeck gaende onder het schouder bladt penetrerende tot den rug strangh aende slincker syde aenraeckende een van de groote tendonj. Item nogh twee quetsuren op het hoofd penetrerende tot het*

cranium.⁴ Ook de toegesnelde knecht Jacob Cornelis werd belaagd en de huid vol gescholden. De conclusie van de chirurgijn was veelzeggend: *alles seer periculeus naerder ter doot als het leven!*

Poppelse chirurgijn gewond op Rovert.

Bovengenoemde boeren wisten precies waarover ze onenigheid hadden en waarom ze vochten. Dat konden enkele jaren eerder twee inwoners van Poppel niet zeggen. Ook de twee getuigen, Maria en Cathalijn, beide dochters van Matthijs van Dun en wonende op Rovert, wisten de oorzaak van de hevige ruzie niet: *ende in het Frans spreekende twelk sy niet conde verstaen!* Op zondag 3 november 1680 had tapper Thijs van Dun twee bezoekers: Bastiaen Verschueren en chirurgijn mr. Francois, beiden uit Poppel. Wellicht betrof het herberg 'De Rook', later het 'Withuis' genoemd. De andere kleine herberg gelegen aan de kant van Poppel en staande op de oude molenplaats stamde uit een veel latere periode. Zijn zoon Jan van Dun zou trouwens ook tapper en pachter worden op de hoeve van Tulder. Zijn vader was Jan Adriaen Jan Bruers en woonde op Dun: vandaar zijn naam!

De twee mannen hadden zowat de hele dag samen zitten drinken, *tot savonts tusschen lighten ende donckeren*. Op het laatst werd de discussie zo hevig *dat denselven hant gemeen wierden ende naer malcanderen staecken ende sneeden mette bloote messen*.⁵ Jonge dochter Maria die dit al even had aangezien kwam tussenbeide geslopen om met een stoel in de hand de twee vechtenden te scheiden. Zij werd prompt bijgestaan door haar struise zuster Cathalijn. Deze twee onvervaardden maanden de dol geworden vechtjassen op te houden. Anders zou de een de ander nog gaan vermoorden! 'Doe de deur open', riep Bastiaen en lijkbleek strompelde hij het huis uit.

De achtergebleven chirurgijn ging versuft op een stoel zitten en stamelde: *Ick ben gequetst!* Meteen scheurde hij zijn rok en onderkleed open en daar openbaarde zich een grote wonde onder aan zijn borst waar veel bloed uit vloeide.

De twee dames zagen dat *de wonde ontrent eenen vingerbreet vanden anderen was openstaende*. De chirurgijn ging echter meteen bij zichzelf aan de slag en met een 'tintel ijzer' voelde hij in zijn wond. Hij kon opgelucht ademhalen: *Het is niet veel seer noot, het is maar enen schampsteeck*.

Op 1 mei 1736 was het weer raak op de Rook! In de herberg van Jan van Hees werd *een kinneken bier gegeven voor het rigten van de meyboom*.⁶ Tussen de herbergier en enkele gasten, waaronder Jan Damen en Adriaen Fiers, kwam het tot een woordenwisseling over het betalen van het gelag. Een groepje ging naar buiten en sloot de deur. Toen sloegen ze met de tromp van hun geweer op de vensters en deuren tot de ruiten cruit sprongen. "Komt er uit", riepen ze, terwijl ze dwars door de herberg schoten! Toen de knecht Jan Schilders zich even buiten waagde, kreeg hij meteen een klap op zijn rechter oog, zodat hij weer bloedend het huis in strompelde. Hendrik Bartholomeus Hendriks werd als de grote dader aangesproken en de meiboom werd weer neergehaald. Het werd weer rustig in de tapperij op Rovert.

Rust op Rovert niet meer verstoren.

Het werd zelfs zo rustig dat Poulus van Poppel, die gehuwd was met Maria Brokken, en hun dochter Petronella 's nachts gewoon doorsliepen toen in hun huis op Rovert ingebroken werd. Behalve f 40,- misten zij heel wat spullen:

-eenen bleekblauwen mansrok;

-eenen roode baaye rok;

-eenen blauwen slemme rok met witte en blauwe strepen;

-twee blauwe voorschooden;

-twee slaaplakens en een silvere kruiske.

Wellicht woonde hij in de herberg, want in januari 1774 beurde hij f 13-15-0 voor vertering i.v.m. de gehouden 'generale klopjachten'. Vroeg in de morgen merkten ze dat het venster en het 'glasraam' in de grote kamer openstond, waaronder ze een 'verdacht vaatje' aantroffen. Dat de ruit uit het bovenraam sinds lang verdwenen was, daar hadden ze geen verklaring voor! Nadat de grendel van het venster opengeschoven was, kwamen ze *zonder uit of in-*

braak van de kamer in de keuken. In de kast werd de sleutel gevonden, waarmee de kist werd opengemaakt.⁷

Enige tijd later werden op Rovert wel drie verdachte personen gesignaleerd, die de rust wilden verstoren! Maar met de inbraak op Rovert hadden zij niets van doen. Wel hadden zij in Schijndel enkele panden, waaronder een winkel, bestolen. En daarvoor werden zij op Rovert gearresteerd en afgevoerd.

Drie andere duistere personen, en die waren echt niet op zoek naar de 'grenskerk', kwamen de weg naar Rovert vragen bij boer Peijnenborch op Gorp: *ontrent de clocke twaelff uyren syn comen posteren ende aldaer aengeclopt*. Met veel bombarie riepen ze de boer om naar beneden te komen en hen de weg te wijzen. Toen hij ze tot op straat de richting naar Rovert aanwees, hoorden ze *dat aldaer twee honden seer basten!* Toen riep een van de zwervers: *Daer vat mij al een hondt!* Gespannen liepen ze verder en kwamen langs het huis van Bartholomeus Hendricx, *dat alsdoen wierde gedaen een schoot met een roer met scherp geladen*. Terwijl ze de heg indoken gilte een van de nachtuilen: *daer schieten ze met een kogel en die kogel vliegt neven mijn hoofd!*⁸ De boer kon voor de schepenen niet vertellen of het schot uit het huis van Hendricx kwam. Wel dat hij schrik in de broek had: *ick dorst niet verder meer gaan!*

Burgerlijke ongehoorzaamheid.

Het lijkt dat de rust na deze perikelen, de arge-loze fietsers doen echt geen kwaad, definitief is teruggekeerd op de Rovertse oase. Maar dat is schone schijn. Er blijken Beekse politici rond te dolen die snel en gemotoriseerd hun zachte Poppelse frieten en harde warme broodjes willen halen. Maar...dan wel over de onverharde dijk naar Rovert. Regelmatig steken zij hun hoofd boven het politieke maaiveld vol met valkuilen uit en beloven en dealen ze met 'luchtkastelen' tot de grens echt bereikt is! Hoe kunnen we hen in het zand laten bijten? Hen politiek zand in de ogen strooien? De methode van boer Bartholomeus Hendricx, hierboven geschetst, toepassen vinden wij ongepast. Wij zien

**Foto.2.Herberg 'De Rook',
later het 'Withuis' genoemd**

meer heil in de aanpak van boer
Hendrik Hakkens!

De heer Cornelis Bles, eigenaar van *de tiende over de geheugte genaamt Rovert, Hulsel en Gorrop*, had in het voorjaar van 1763 een nieuwe dijk laten aanleggen vanaf de weg van Rovert naar Hilvarenbeek richting het Leenhofke. Die van Gorp, Rovert en Brehees zouden wat uit hun isolement geraken. Hij zal er zelf uiteraard ook veel profijt van gehad hebben!⁹

Op St.-Jozefdag 1763 kwamen Gerrit Rijkers en nog enkele andere knechten moe gewerkt van het veld van Cornelis Bles. Toen zagen ze Hendrik Hakkens met zijn zoon met de schop in de hand zwaaiend. Een dag eerder had hij ook al geroepen: *Ik gaan daar ook wat kuil-tjes maken!* Samen hadden ze in de nieuw aangelegde dijk van Bles *een grip dwars door voors. wegh en voorts dien wegh met meenighe booms kuylen* gegraven, zodat de weg totaal onbruikbaar was geworden.¹⁰ Kort daarna kwam de Heer Bles met Adriaen van Dun met een *chese* aangereden. Door de gegraven grip en boomskuilen was hij genoodzaakt de hei op te rijden. Maar daarvoor moest hij eerst de sloot langs de weg wat dichtgooien voordat hij verder kon ploeteren. En dat stak hem behoorlijk! Even daarna kwamen vier karren *met bien geladen* vanuit Poppel aangereden. Ze konden met hun vrachtje ook niet verder, maar Rijkers schoot hen te hulp. Het ging met veel moeite gepaard en niet zonder gevaar, *alsoo daardoor d'eene kar met bien bij naar in de loop was omgevallen*. Men zij dus tussen Beek en Rovert gewaarschuwd....en dat is geen steek onder water!

¹ Mededeling Leo Adriaenssen, Amsterdam.

² R.A.H. Hilvarenbeek R207 f115.

³ R.A.H. Hilvarenbeek R 49 f252v.

⁴ R.A.H. Hilvarenbeek R207 f200v.

⁵ R.A.H. Hilvarenbeek R207 f18.

⁶ R.A.H. Hilvarenbeek R209 f379v.

⁷ R.A.H. Hilvarenbeek R212 f194v.

⁸ R.A.H. Hilvarenbeek R207 f309.

⁹ O.A.A. Hilvarenbeek nr. 100 f29v.

¹⁰ R.A.H. Hilvarenbeek R210 f357.

Jan van Helvoirt

*Twee Weeldenaren op
pelgrimstocht naar
Rome*

Naast de pelgrims die door een opgelegde strafbedevaart naar Rome werden gestuurd is er weinig geweten over de vrijwillige bedevaarders. In de meeste gevallen gaf dergelijke, toch wel indrukwekkende, prestatie blijkbaar geen aanleiding om in de gemeentelijke registers te worden ingeschreven. Zo is wellicht de hieronder beschreven pelgrimstocht niet in de plaatselijke archieven terug te vinden.

Uit een bijdrage van Raym. Peeters aan Taxandria van 1952 onder de titel: Kempische Rome-pelgrims in het Heilig Jaar 1500 vernehmen we dat twee ingezetenen van Weelde dat jaar op pelgrimstocht naar Rome trokken. Door een bijzonder voorval tijdens deze pelgrimstocht werd in de Turnhoutse schepenregisters van 1501-1503 een document opgenomen op folio 28v° dat deze pelgrimstocht beschrijft.

Op de terugweg van Rome werd de Herentalse priester Jan van Gheel ziek. Hij was het slachtoffer van "den roden millensoen" of dysenterie. Hij bevond zich op dat ogenblik in het gebied van de Ortler-Alpen, nabij de Oostenrijkse grens. Langs dezelfde weg was ook Wouter vander Heyen, ingezetene van Weelde, op terugweg naar zijn Kempens dorp. Priester Jan van Gheel verzocht Wouter om hem te helpen en hem bij te staan in zijn ziekte. Wouter vander Heyen heeft aan deze noodkreet voldaan en hielp de priester ook begraven in het dorp Mals alias "Sevenkeerke". Dit dorpje wordt ook Malle Veniosta genoemd en is gelegen op een hoogte van 1051 m. in de buurt van de Zwitserse-Oostenrijkse grens.

Jan van Gheel had aan zijn verpleger als vergoeding een bedrag van 10 Rijngulden beloofd die zouden genomen worden op zijn goederen in Herentals. Getuigen van deze belofte waren twee andere Kempense pelgrims namelijk Jan van Beeme, stadhouder van Gierle en Lille en Claus vanden Wouwer, stadhouder van Weelde.

Hieronder het letterlijk relaas over deze pelgrimstocht:

Wij Willem Walschaert, Jan die Jonghe, Jan Diercx ende Thoemaes vander Veken, scepenen der Poirt van Turnhout, doen condit ende keenlick, allen den ghenen die desen brief sellen sien ende horen lesen, ende certificeren inder waerheyt ten versueke van Wouter vander Heyen, ingeseten inden dorpe van Weelde, inden lande van Turnhout, hoe heden datum des briefs, voer ons comen zijn in properen persone, Jan van Beeme, stadhouder van Lille ende tot Gierle, ende Claus vanden Wouwer, stadhouder tot Weelde, ende hebben bij gestaefden eede vanden here, lijflick aenden heyligen gehouden en gesworen hoe her Jan van Gheel, priester van Heerentals, int afcomen van Roemen, int jair van gracen, opten weech tusschen Roemen ende dat gebercht, ende aldair opten zelve weech zijnde, soe waert die selve her Jan voerscr. Zieckvanden roden millensoen. Ende soc quamp opten selven weech, bydenselven heere Jannen van Gheel, dese Wouter vander Heyen nu voerscr. Ende heeft die

selve her Jan van Gheel begheert ende geboden, denselven Wouter, dat byder redenen dat hy zieck was, dat hy by hemblyven woude ende hem dienen in zyn zieckte. Dwelck die selve Wouter, den selven her Jan van Gheel, in zyn zieckte alsoe heeft gedient endevoerts soe langhe alls die selve her Jan Leefde opt deser weerelt, ende holpe hem begraven in een dorpe, geheiten Mals alias Sevenkeerke. Ende alsoe heeft die selve her Jan van Gheel, opten selven weech, doen hy Wouter vander Heyen aen namp in zyn zieckte, gegeven ende geloeft, op zyn goede eens te betalen, x rinsgl. Ende die x rinsgl. Souden weerden betaelt, den voerscreven Wouter, van allen zynen gereetsten goeden die her Jan van Gheel hadde tot Herentals. In orkonde der waerheyt ende uuyt versueke van Wouteren, want godlick ende redelick is in allen saken der waerheyt getuyghe te ghevenen, sonderlinge als men daer toe versocht woerd, soe hebben wy scepenen voergenoemt, onsen segelen hier onder op doen drucken anno XVC ende een, vyf dagen in Junio.

Frans Vosters

Duiventorens

Architectuur en evolutie

vanaf de 17e eeuw.

De eerste duivenhokken werden vanaf de 16e eeuw ondergebracht in torens. Torens hebben altijd indruk gemaakt, zij brachten prestige aan eenieder die er een bezat. Het doel van zo een gigantische duiventil was echter meer economisch en praktisch dan wat dan ook.

Duiven zijn namelijk gemakkelijk te kweken, reproduceren zich snel, leggen eieren en kunnen dienen als voedsel. Zij dienen hiervoor zelfs niet gejaagd te worden. Gedurende een bepaalde periode was jagen immers verboden. De grootste verdienste van de duiven is echter de productie van mest. Deze mest is zelfs zo sterk dat ze moet verdund worden. Het nadeel ech-

ter van het houden van duiven is dat ze zich meestal voeden met granen en dan nog liefst met het graan van de naburige boeren.

Per jaar kunnen twee duiven ongeveer honderd pond graan verorberen. De woede was dan ook groot bij de boeren die daarvan slachtoffer werden, zodanig zelfs dat tegen het einde van de 16de eeuw het houden van duiven aan banden werd gelegd. Naar analogie met het jacht- en visrecht werd er ook het duifrecht ingevoerd. Het waren enkel de heren, abdijen en enkele belangrijke pachthoven die nog duiven mochten houden. Het aantal duiven dat mocht gehouden worden, werd dan bepaald door de oppervlakte van de domeinen die de heer of "herenboer" bezat. Per gebied kon dit echter verschillen: 1 nest per 0,4 hectare land was normaal de regel maar gezien het aantal duivenhokken moet in sommige streken dit aantal veel hoger zijn geweest. De minimale oppervlakte grondeigendom die een duivenhouder moest hebben, was 9 bunder (1 bunder = 1 ha).

Klachten over de schade aan de gewassen die deze duiven aanbrachten bleven echter niet uit en in de 18e eeuw bestond er in Frankrijk zelfs een wet die verplichtte de beestjes binnen te

Foto.1.Prachtig voorbeeld van een duiventoren in onze gemeente, nl. die van de Pannenhoef te Poppel.

houden gedurende de oogstmaanden juli en augustus. In onze streken echter was het protest nog groter en verscheidene duiventorens werden zelfs neergehaald.

Of de torens nu rond, vierkant of hexagonaal waren, voor de constructie paste men twee methoden toe: ofwel was de duiventoren van onder tot boven voorzien van nesten (sommige konden zelfs meer dan duizend nesten bevatten, zoals de zeventiende eeuwse duiventoren van het Cattenhuys uit Eppegem die 1100 duivenkoten had (de toren is heropgebouwd in het openluchtmuseum van Bokrijk) en die waarin slechts het bovenste gedeelte voorzien was als duivenhok. De meest voorkomende types duiventorens zijn deze laatste waar enkel het bovenste gedeelte gebruikt werd voor de nesten en het onderste deel van de toren als opslagplaats van granen, stro of soms ook als stal voor kleinvee (konijnen, kippen, varkens) werd gebruikt.

In de oudere en grote duiventorens werden de

nesten ingewerkt in de bakstenen en in de dikke muren werden holtes gelaten voor de nesten. De openingen waarlangs de duiven konden wegvliegen (vlieggaten) waren meestal in de vorm van dakvensters of koepels. Een smalle steigerboord diende voor landen en opvliegen. De openingen hadden een bepaalde grootte zodat grotere vogels zoals roofvogels niet binnen konden. Om ongedierte buiten te houden werd rondom de ingang een glad oppervlak zoals geglazuurde tegels of zink aangebracht. Ook werden soms duiven van steen of aardewerk op het dak geplaatst om de beestjes aan te moedigen te landen.

Wat de vorm van de duiventil ook was, alleenstaand of onder het dak, de boeren konden nu naar hartelust duiven kweken voor voedsel of mest. De komst van kunstmest luidde echter het eind in van een traditie en vele duiventillen en -torens werden afgebroken of voor andere doeleinden gebruikt. Duiven worden nu praktisch uitsluitend gehouden als hobby of sport, maar dat is een ander onderwerp, waar duivenmelkers veel meer van weten dan ik.

Erik Heymans

*Uitdrukkingen,
gezegden,
staakwoorden, ...*

'k Zal d'er is teinepekoare oan beginnen.
Ik zal er eens meteen aan beginnen.

Hij kreeg een hieël haffel pikken.
Hij kreeg een handvol snoepjes.

Hij haj mer e lutske tijed.
Hij had maar even tijd.

't Is alle honsgezeikte wè vers.
't Is om de haverklap wat anders.

De moeër keukt.
De waterketel kookt.

't Is iëne groeëten hannekesnest.
't Is een grote warboel.

't Rengert werral.
't Regent weeral.

Ambras verkoeëpen.
Herrie maken.

Is gaaw binnendeur nar Boal rije.
Eens vlug langs een binnenweg naar
Baarle rijden.

'k Zen doar e pront vremmes tegegekomen.
'k Ben daar een mooie vrouw tegenge-
komen.

Virklaawes deur den huis rettereren.
Wild door de woonkamer lopen.

Ne kebas aaiere nar de nonnen doen.
Een tas eieren naar de nonnen doen.

Gerellig veul geld kosten.
Enorm veel geld kosten.

Een vraacht hawt, aaik en buuk, goan hoalen.
Een vracht hout, eik en beuk, gaan
halen.

Hij zit mij allemaal af te pèren.
Hij is mij steeds aan 't slaan.

In de stoof keuteren en goed reusselen.
In de kachel haken en goed met de
rooster schudden.

De meuzegoot stinkt.
De moosgoot stinkt.

De roamen afzuëmen.
De ramen zemen.

E kèske aansteken.
Een kaarsje aansteken.

Hij mut het er nogal begoaid hemme.
Hij zou het er nogal bont gemaakt
hebben.

De blaffeturen nar beneje loaten.
De rolluiken neerlaten.

Hij kuiste z'n laai af meeje tuf.
Hij maakte zijn lei schoon met speeksel.

Avesceert naw toch is wè.
Haast u nu toch eens wat.

'k Zal 't is tege de zjendèrmen zeggen.
'k Zal het eens tegen de gendarmen
zeggen.

Hij heej een kerzekaaike ingeslikt.
Hij heeft een kersepit ingeslikt.

De dèrmen van de pompjers.
De waterslangen van de
brandweerlieden.

D'er zat nen haaislender onder de
knoerzelenbos.
Er zat een salamander onder de
stekelbessenbos.

We gan ekkels en kestanies roapen.
Wij gaan eikels en kastanjes rapen.

De moai zit in de praai.
De made zit in de prei.

Per fiebelefors ergens henne mutte.
Dringend ergens naartoe moeten.

Hij heej 'n noew leuzie gekocht.
Hij heeft een nieuw horloge gekocht.

Vuugd oew eige.
Gedraag u goed.

Herres en geens.
Heen en weer.

Z'is 't flepke van de juffraw.
Ze is het lievelingskind van de
onderwijzeres.

Wè zedde toch ne kèskenoademoaker.
Wat ben je toch een druktemaker.

We gan nar greutjes.
Wij gaan naar oma.

Lewistaant en Zjefoeëm.
Tante Louisa en nonkel Jef.

Sloagt ze goai.
Draag er zorg voor.

Ik koom tatemiddag.
Ik kom deze namiddag.

'k Hem zjust e vers tafelloaken geleej.
Ik heb juist een proper tafelkleed
gelegd.

We gan mastebollen roapen.
We gaan denappels rapen.

Daar leej nen hoeëp veullighèd.
Daar ligt een hoop vuilnis.

Hij bond 'm vast oan nen ellentrikpoal.
Hij bond hem vast aan een
elektriciteitspaal.

Hij haawt deutsbelekes bij.
Hij verzamelt doodsprentjes.

Z'ne frak is veuts te groeët.
Zijn jas is veel te groot.

Laaikes zetten in de moos.
Wandtegels plaatsen in de
achterkeuken.

't Zat er ne kleun dik tegen.
't Was volop ruzie.

Ne wevenèer die meeje een weef trawt.
Een weduwnaar die met een weduwe
trouwt.

Wij hemme toch mutte laage.
Wij moesten toch lachen.

Een hoagweeuw.
Een ongehuwde vrouw met een kind.

Hij haj aaltij e sigarettestumpke in z'ne mond. Hij had altijd een sigarettenpeukje in zijn mond.	Je bent net een klein kind.
Schaaït er naw is uit. Hou nu eens op.	Woar moei d'oew eige meej? Waar bemoeit ge u mee?
't Zit lellek in de frut. 't Zit lelijk in de war.	'n Aaw moeierke. Een oud vrouwke.
'n Avelop en nen temper. Een envelop en een postzegel.	'n Aaw peeke. Een oud ventje
'n Tellefonkeutje. Een telefoonceel.	'k gan te bed. Ik ga naar bed.
'n Turlevies. Een schroevendraaier.	Een kappetoelie. Een kaft.
Kom is herres. Kom eens hier.	E sjoeke. Een muntstuk (5 centiemen).
Nen emmer zipzop. Een emmer zeepsop.	'n Ferm baawplek. Een mooie bouwgrond.
Ne klot zieëp. Een kluit zeep.	't Kommiezenkeutje. Het (houten) douanehuisje.
Musterd beinen. Een mutsaard (takkenbundel) binden.	Ik kan 't nie veinen. Ik kan het niet vinden.
't Goai veuts te neig. 't Gaat veel te vlug.	Ik hai er compassie meej. Ik had er medelijden mee.
Een hieël del. Heel wat.	Zieëver in pakskes. Flauwekul.
Trawse. Ongeveer.	Meej veul zjaar. Met veel vertoon.
Nennik. Neen.	Deur 't slijk dalken. Door het slijk ploeteren.
Bekaanst. Bijna.	Op z'ne gestoai. Bezadigd, langzaamaan.
Ne keirbessem. Een bezem.	'k Mut erst is deur den heird kèren. 'k Moet eerst eens de vloer vegen.
Ge zij precies e klein jonk.	E lutske wochte. Even wachten.

Ikke nie, heurre.
Ik niet hoor.

Stekt is 'n hètje in de stoof.
Steek eens wat hout in de kachel.

Wè hedde toch veul plek.
Wat heb je toch veel plaats.

't Was perrebuus.
't Was per ongeluk.

't Fokkedeert nie.
't Klikt niet.

't Is sunt.
't Is zonde, 't is spijtig.

't Is in de zjakosj.
't Is in orde.

'k Gan kommissies doen.
'k Ga boodschappen doen.

Op 't schaaie van de mart.
Uiteindelijk.

E kinneke koeëpen.
Bevallen.

Hij is al 'n end op scheut.
Hij is al ver gevorderd.

't Kan me nie schillen.
't Kan me niet schelen.

Lat oew eige nie schuren.
Laat u niet doen.

In z'n giele sloagen.
Opeten.

'k Zeej dè mèr veur den truut.
'k Zei dat maar om te lachen.

Hij wet nie woar 't schaait.
Hij weet niet wat er aan de hand is.

Frans Caymax

Verborgten schatten in ons archief 1.

Zoals je weet hebben we doorheen de jaren veel moeite, tijd en geld gestoken in het uitbouwen van een archief over onze gemeentes. Zo hebben we recentelijk nog een berg archiefmateriaal van de pastoriën van Weelde (Sint Michiel) en Poppel naar ons heemkundemuseum overgebracht, wat zeker één van de grootste aanwinsten is die we ooit hebben kunnen realiseren.

Maar we hebben nog wel meer in onze archieven zitten, die zeker de stamboomonderzoekers onder ons wel zullen weten te waarderen. Een goed voorbeeld hiervan zijn de Grenskaarten die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden uitgereikt aan de in dit geval Poppelse ingezetenen om de grens met Nederland te mogen passeren. In ons archief hebben we van 229 personen zulke grenskaarten (van de meeste personen zelfs 2 of meer). Niet alleen staan op deze kaarten de geboortedatum en -plaats vermeld, maar ook de reden(en) waarom men de grens met Nederland mocht passeren (de meest voorkomende redenen waren 'het bewerken van gronden' en 'om te gaan werken' in bv. Tilburg), de plaats waarheen de houder van de 'Grenzkarte' zich mocht begeven (meestal beperkt tot één gemeente) en de grenspost waar men de grens mocht oversteken. Wat deze kaarten extra interessant maakt, is het feit dat op bijna alle kaarten een foto hangt van de houder van de 'Grenzkarte'. Recentelijk hebben wij deze grenskaarten geordend en geïnventariseerd en hieronder en op de volgende bladzijden kan je die inventaris vinden. De lijst vermeldt achtereenvolgens de naam, voornaam, geboorteplaats en -datum en of er een foto op de Grenzkarte zit of niet.

Adriaensen Maria Regina, Turnhout 22/11/1909, met foto
Adriaensen Cornelius M., Alphen&Riel 20/10/1918, met foto
Adriaensen Regina M.D.C.W., Poppel 19/01/1926, met foto
Adriaansen Theodorus J., Alphen&Riel 25/04/1910, met foto
Aerts August Frans, Hoogstraten 20/04/1923, met foto
Aussems Andreas Wilhelmus, Heteren 11/04/1871
Bax Adriaan, Poppel 12/04/1881
Bax Anna Maria Joanna, Poppel 20/04/1913
Bax Aug. Jozef Albert, Poppel 14/10/1916, met foto
Bax Cecilia Philomena, Poppel 19/12/1923

Botermans Constantinus, Weelde 13/03/1892
Botermans Laurent Comeel Joanna, Poppel 22/04/1920, met foto
Bruininks Adrianus, Ginneken & Bavel 04/08/1888, met foto
Bruurs Adriaan Comeel, Baarle-Hertog 08/03/1918, met foto
Bruurs Josephus Jacobus, Poppel 21/09/1922, met foto
Bruurs Karel Jozef, Poppel 02/04/1920, met foto
Bruurs Maria Elisa, Poppel 14/04/1914
Bruyninckx Sophia Jacoba, Baarle-Nassau 03/03/1907, met foto
Buyens Franciscus, Baarle-Nassau 23/05/1877, met foto
Claesen Maria, Ravels 30/01/1921, met foto
De Bont Adrianus H. Eug., Poppel 02/07/1925, met foto
De Bont Henricus Cornelius, Tilburg 16/07/1879, met foto
De Bont Josephina Anna M., Poppel 11/02/1924, met foto
De Bruyn Antonia, Hilvarenbeek 11/01/1881, met foto

Deckers Maria Johanna, Meerle 14/11/1915
 Dekkers Adriaan N. A., Poppel 26/04/1908, met foto
 De Kuyser Lambert, Tilburg 24/11/1904
 De Meester de Betsenbroek Germaine B., Brussel 10/02/1898
 De Peneranda Monique, Brussel 27/09/1920
 De Peneranda Pierre, Brussel 12/11/1921, met foto
 De Peneranda Yolande, Blankenberge 30/08/1924
 Devue Martha Alphonsina, Rummen 16/05/1920
 De Weert Johannes Adrianus, Steenberghe 15/03/19, met foto
 De Wit Carolina Louisa, Poppel 27/07/1908, met foto
 De Wit Franciscus Laurant, Poppel 30/10/1905, met foto
 Ermes Petrus Johannes, Alphen&Riel 16/11/1906, met foto
 Franken Maria, Poppel 12/05/1908
 Geerts Anna Francisca, Weelde 27/05/1891, met foto
 Haagen Henrica Isabella, Baarle-Nassau 21/06/1882
 Hagen Anna Cornelia, Tilburg 14/11/1877, met foto
 Hagen Jan Waltherus, Hilvarenbeek 13/10/1903, met foto
 Hagen Pieter, Hilvarenbeek 23/10/1913, met foto
 Hendrickx Elisabeth, Poppel 25/10/1908, met foto
 Heykants Adrianus Willebrordus, Poppel 07/11/1889, met foto
 Heykants Anna, Alphen&Riel 29/07/1925, met foto
 Heykants Corneel, Poppel 10/06/1898, met foto
 Heykants Emiel Aloys, Poppel 08/05/1903, met foto
 Heykants Frans, Poppel 13/05/1898, met foto
 Heykants Henricus Matheus, Poppel 24/02/1902, met foto
 Heykants Jan Jacobus, Poppel 22/05/1891, met foto
 Heykants Jan Jozef Alois, Poppel 04/06/1900, met foto
 Heykants Maria Francisca, Alphen&Riel 01/08/1926
 Heykants Maria Philemon, Poppel 13/11/1914, met foto
 Heykants Petrus Adrianus, Alphen&Riel 27/09/1927, met foto
 Janssen August Adolph, 21/11/1918, met foto
 Jonkers André, Poppel 12/10/1919, met foto
 Jonkers Antoon, Poppel 07/06/1917, met foto
 Jonkers Christiaan, Poppel 09/11/1921, met foto
 Jonkers Gustaaf, Poppel 30/12/1924, met foto
 Jonkers Jan, Poppel 16/04/1913, met foto
 Jonkers Jozef, Poppel 24/12/1872, met foto
 Jonkers Lodewijk Jozef, Poppel 24/04/1904, met foto
 Jonkers Flora Maria Elisa, Poppel 03/10/1912, met foto
 Keyzers Anna Catharina, Poppel 24/10/1888
 Keyzers Johanna Elisabeth M., Goirle 07/09/1926, met foto
 Krijnen Antoon, Tilburg 22/08/1908
 Lemmens Berdina, Hilvarenbeek 21/10/1886, met foto
 Leuse Anna Victoria, Tessenderlo 10/05/1923
 Maas Adriaan, Poppel 08/12/1876, met foto
 Maas Antoon J., Poppel 30/01/1924, met foto
 Maas Jan, Hilvarenbeek 01/06/1915, met foto
 Maas Joanna, Hilvarenbeek 28/11/1919, met foto
 Maas Jozef, Tilburg 11/03/1902
 Maas Maria, Poppel 04/03/1921, met foto
 Marcelissen Joanna Catharina, Gilze 02/10/1910, met foto
 Marinus Johannes L., Gilze 07/01/1896
 Meeuwssen Elisa Cornelia, Baarle-Nassau 29/03/1919
 Meeuwssen Wilhelmina M., Alphen&Riel 30/06/1917, met foto
 Melis Antonius Anna, Turnhout 22/02/1910
 Meijvis Corneel, Poppel 20/03/1873, met foto
 Moeskops Alois, Poppel 10/09/1904, met foto
 Moeskops Jan Adriaan Frans, Poppel 14/08/1920, met foto
 Moeskops Maria Elisabeth, Poppel 25/09/1879
 Moris Antoon, St-Katelijne-Waver 13/12/1904
 Mulders Antoon, Poppel 26/06/1922, met foto
 Mulders Katharina, Poppel 10/09/1917
 Ooms Jan Frans, Westerlo 17/01/1907
 Ooms Johannes A.P., Nieuw-Vosmeer 02/02/1902
 Peeters Marcus, Hoogstraten 28/07/1890, met foto
 Pelkmans Julia L.Th., Baarle-Nassau 12/04/1922
 Pelkmans Jozef Isidoor, Weelde 27/09/1907
 Pluym Adriaan Johannes, Alphen&Riel 07/05/1905, met foto
 Pijpers Josephus, Poppel 28/09/1900, met foto
 Primus Adriana Ant., Goirle 06/05/1910, met foto
 Primus Hendrik Marinus, Goirle 19/10/1902, met foto
 Primus Joseph, Poppel 08/08/1915, met foto
 Schellekens Maria Cornelia, Alphen&Riel 27/06/1897
 Severijns Antoon, Alphen&Riel 06/11/1901, met foto
 Severijns J. Antonius R., Poppel 24/11/1926, met foto
 Severijns Frans Adriaan, Alphen&Riel 04/06/1896, met foto
 Smolders Anna Maria, Alphen&Riel 24/09/1892
 Snels Frans, Goirle 24/07/1876
 Snels Maria Cornelia, Goirle 21/09/1868, met foto
 Spaninks Jan, Goirle 10/11/1900, met foto
 Spierings Josephina C., Poppel 15/09/1906, met foto
 Stabel Adriaan Lodewijk, Poppel 21/04/1878, met foto
 Stabel Jozef Corneel, Goirle 15/09/1909, met foto
 Stabel Maria Theresia, Poppel 27/12/1902, met foto
 Steyaert Johannes Jozef, Poppel 23/03/1925, met foto
 Thielemans Anna Maria Henrica, Ravels 28/07/1904
 Timmermans Cornelia Josephina, Poppel 10/10/1923, met foto
 Timmermans Frans Aloys, Poppel 04/10/1894, met foto
 Timmermans Frans Corneel, Poppel 14/01/1887, met foto
 Timmermans Jan Hendrik, Poppel 19/01/1915, met foto
 Timmermans Maria Cornelia Josephina, Poppel 06/10/1920
 Tops Adriana Maria, Hooge&Lage Mierde 05/03/1893, met foto
 Tuytelaers Arnoldus Antonius, Baarle-Hertog 22/08/1913, met foto
 Tuytelaers Cornelia Maria, Gilze 11/08/1905, met foto
 Van Avezaath Elisabeth Maria, 's Hertogenbosch 09/01/1880
 Van Beurden Joanna M. C., Poppel 15/12/1919, met foto
 Van Beurden Adrianus, Weelde 23/05/1913, met foto
 Van de Lisdonck Pieter J. C., Goirle 14/01/1909, met foto
 Van den Savel Gaston Jozef Michel, Leopoldsburg 18/08/1912
 Van de Pol Elisabeth, Goirle 30/07/1920
 Van de Pol Gabriël P. H., Goirle 27/10/1914, met foto
 Van der Krabben Jan, Oud-Heusden 24/11/1908, met foto
 Van der Sluis Jacoba, Renen 14/08/1909, met foto
 Van der Steen Adriana, Poppel 08/07/1906, met foto
 Van der Steen Franciscus, Poppel 07/02/1914, met foto
 Van der Steen Hendrik, Poppel 31/01/1908
 Van der Steen Jan Baptist, Weelde 26/10/1896
 Van der Steen Jef J., Poppel 17/04/1910
 Van der Steen Maria, Poppel 25/04/1883
 Van der Vloet Johannes Josephus Albert, Baarle-Hertog 05/10/1915
 Van der Voort Aloys Adrianus, Poppel 19/02/1912, met foto
 Van der Voort Anna Maria Louisa, Poppel 08/05/1922
 Van der Voort Jan Antoon Albert, Poppel 21/02/1916
 Van der Zande Cornelis Wilhelmus, Goirle 16/02/1904, met foto
 Van Dun Petrus Joannes, Baarle-Nassau 13/01/1917, met foto
 Van Elten Joannes Franciscus, Tilburg 09/01/1891, met foto
 Van Erven Johan, Goirle 11/01/1907
 Van Gestel Adriana, Poppel 25/04/1929, met foto
 Van Gestel Adriana Maria Francisca, Goirle 08/03/1913
 Van Gestel Andreas Jan, Poppel 01/05/1904, met foto
 Van Gestel Cornelia, Baarle-Nassau 04/10/1902, met foto
 Van Gestel Cornelius, Baarle-Nassau 09/11/1898, met foto
 Van Gestel Elisabeth Adriana, Goirle 07/12/1917, met foto
 Van Gestel Henricus, Poppel 19/05/1885, met foto
 Van Gestel Joanna Maria, Poppel 28/07/1905, met foto

Van Gestel Josephus Conradus, Poppel 22/08/1921, met foto
 Van Gestel Jozef Antoon, Poppel 21/03/1909, met foto
 Van Gestel Maria Adriana P. J., Poppel 04/12/1917, met foto
 Van Gestel Petronella Anna Cornelia, Poppel 11/11/1922, met foto
 Van Gestel Martina Maria, Antwerpen 26/03/1909, met foto
 Van Gool Adriana Joanna Elisabeth, Poppel 16/09/1919, met foto
 Van Hees Anna Catharina, Baarle-Nassau 03/10/1908
 Van Hees Joseph, Poppel 21/07/1901, met foto
 Van Heyst Corneel, Poppel 23/03/1878, met foto
 Van Heyst Jacoba Ludovica, Arendonk 13/01/1924, met foto
 Van Hoof Gerard, Waarloos 18/10/1903
 Van Laarhoven Maria, Poppel 14/05/1910
 Van Nuenen Jacobus, Goirle 17/06/1899, met foto
 Van Puyenbroek Anna Petronella Maria, Tilburg 08/07/1888, met foto
 Van Rooy J. J. Aloys, Poppel 30/06/1909, met foto
 Van Rooy Anna, Poppel 25/10/1908, met foto
 Van Rooy Cornelius, Hilvarenbeek 14/08/1878, met foto
 Van Rooy Henricus Cornelius, Baarle-Nassau 24/09/1919, met foto
 Van Rooy Jan, Baarle-Nassau 07/11/1914, met foto
 Van Rooy Josephina, Baarle-Nassau 10/04/1913, met foto
 Van Steen Adriana, Berkel 16/10/1881, met foto
 Van Steenberghe Julius, Arendonk 28/03/1912
 Van Wanrooy Adriana Th., Chercq 23/03/1924
 Van Wanrooy Dionysius, Tilburg 09/03/1892
 Verhaeren Albert, Poppel 23/11/1918, met foto
 Verhaeren Franciscus Maria Elsa, Poppel 01/10/1923, met foto
 Verhaeren Jozef walter M., Poppel 16/11/1913, met foto
 Verhaeren Maria Cornelia Joanna, Poppel 03/11/1915
 Verhaeren Theodorus, Poppel 11/10/1880
 Verhagen Marcel, Ploegsteert 03/03/1924, met foto
 Verhoeven Ida Elisabeth Petronella, Goirle 08/11/1888
 Vermeulen Anna, Poppel 20/01/1922, met foto
 Vermeulen Alexius Jozef Joannes, Poppel 30/01/1912, met foto
 Vermeulen Cornelia Regina, Poppel 05/02/1877, met foto
 Vermeulen Regina Maria Corn. Ant., Poppel 14/04/1929, met foto
 Verschueren Johanna Maria, Alphen&Riel 28/12/1885
 Verschueren Petrus, Ravels 30/05/1926, met foto
 Versteynen Adrianus, Poppel 19/02/1885, met foto
 Versteynen Antoon J. S. A., Poppel 11/02/1917, met foto
 Versteynen Catharina M. E. R., Poppel 03/02/1918, met foto
 Versteynen Gerard Nicolaas Frans, Poppel 11/05/1920, met foto
 Versteynen Henricus Petrus A., Poppel 06/01/1924, met foto
 Versteynen Rosalia Leonarda, Poppel 12/07/1921, met foto
 Verstrepen Paulina Victorine, Lessen 01/03/1897
 Verwimp Jozef, Herenthout 04/08/1898, met foto
 Verwimp Petrus Jozef Alfons, Baarle-Hertog 09/10/1900, met foto
 Vrijzen André, Poppel 30/11/1925, met foto
 Vrijzen Edmond, Weelde 03/02/1886
 Vrijzen Elisabeth Antonia, Poppel 30/11/1925, met foto
 Vrijzen Henrica, Goirle 24/04/1915, met foto
 Vrijzen-Wouters Joanna, Alphen&Riel 07/05/1887
 Vrijzen Jozef, Weelde 03/09/1880, met foto
 Vrijzen Louisa, Goirle 18/05/1925, met foto
 Vrijzen Luci Elisa Cath., Poppel 30/11/1925, met foto
 Vrijzen Maria, Goirle 09/10/1918, met foto
 Vrijzen Neli, Goirle 10/03/1914, met foto
 Vrijzen Rica, Goirle 24/04/1915
 Vrijzen Theodoor, Poppel 19/05/1921, met foto

Walschots Alfons Jozef, Poppel 15/03/1901, met foto
 Walschots Jan Petrus, Poppel 29/02/1864
 Wijnants Johannes, Dongen 11/09/1919, met foto
 Willemsen Maria, Merksplas 01/09/1901, met foto
 Woestenburg Anna Cornelia Antonia, Poppel 07/01/1916, met foto
 Wouters Joanna, Alphen&Riel 07/05/1887, met foto

Wij hebben de nodige apparatuur in ons heemkundemuseum om indien gewenst kopieën te maken.

Johan Van Steen

Theodoor Wouters werd geboren te Arendonk op 19 oktober 1807. Al vlug na zijn studie voor notaris verwierf hij de notarispost te Weelde. Hij trouwde met Anna-Cornelia Van Roy en stierf op 11 oktober 1873 toen hij 66 jaar oud was. Hij oefende niet alleen het ambt van notaris uit, maar wierp zich ook in de politiek. Niet minder dan 25 jaar en tot aan zijn overlijden was hij burgemeester van Weelde. Vanuit die positie en als gerenomeerd notaris heeft men hem verscheidene functies toevertrouwd in het openbaar leven. Wij vinden dat hij het verdiend heeft een hoofdstuk daaraan te wijden.

Toen het oude gemeentehuis van Weelde werd afgebroken is heel wat archiefmateriaal verloren gegaan. Men vond het kennelijk niet de moeite waard om het te verhuizen naar het grote nieuwe gebouw dat aan de Koning-Albertstraat was opgericht. Gelukkig is een bundel documenten betreffende Theodoor Wouters wel uit de brand gesleept. Wij weten natuurlijk niet of hij volledig is, maar hebben toch heel wat officiële documenten erin teruggevonden. Aan de hand daarvan kunnen we een goede samenvatting maken van wat deze man gepresteerd heeft in zijn Weeldse verblijf.

Voor de duidelijkheid: wij bevinden ons met hem in de beginperiode na de onafhankelijkheid van ons land (1830).

Schepen en daarna burgemeester van Weelde

In het dossier vinden we de eerste vermelding van zijn politieke activiteiten terug in een brief van de Minister van Binnenlandse Zaken Sylvain Van de Weyer, gedateerd 16 februari 1846. Die bevat zijn benoeming tot schepen van Weelde. Op 19 februari 1848 werd hij krachtens een brief van de nieuwe Minister van Binnenlandse Zaken, Ch. Rogier, herbenoemd tot schepen.

Kennelijk is dit de aanloop geweest om al vlug burgemeester te worden van zijn gemeente. Die benoeming gebeurde op 8 januari 1849. Hij legde de eed af op 19 januari.

Raadsheer van de provincie Antwerpen

Op 20 juni 1839 had te Arendonk de verkiezing van een provinciaal raadsheer voor het kieskanton Arendonk plaats in vervanging van de heer Van den Eynde die overleden was. Daar stelde Theodoor Wouters zich kandidaat. In een

brief vroeg de gouverneur hem naar de kiesvergadering te komen en de nodige documenten in verband met zijn verkiesbaarstelling mee te brengen. Uit het proces-verbaal van de verkiezingsvergadering blijkt dat het kiescollege bestond uit zes leden, m.n. de heren Guillaume Donat Coomans (voorzitter), Henri Marin Van Besau, Pierre Hubert Verbist, Joachim Devocht, Jean Baptiste Willems (leden) en gemeentesecretaris van Arendonk Jean Antoine Goris (secretaris). Er waren 50 kiesgerechtigden aanwezig en daarvan kozen er 28 voor Theodoor.

Interessant is te lezen hoe nauwgezet zo'n verkiezingsprocedure verliep. De verschillende opeenvolgende fasen zagen er te Arendonk uit als volgt:

- De leden van het kiescollege werden voor de verkiezingsvergadering uitgenodigd door hun respectieve burgemeester en schepenen.
- De vergadering moest plaats hebben in het gemeentehuis van de hoofdplaats, in casu hier te Arendonk.
- De voorzitter opende de vergadering met de officiële mededeling dat een nieuw raadslid gekozen moest worden.
- Een daartoe aangezocht lid(hier is dat de heer Van Besau) diende alfabetisch de namen van alle kiesgerechtigden van de officiële lijst af te lezen. De door hem gebruikte lijst moest degene zijn die in de zaal opgehangen was.
- Elke afgeroepen kiezer gaf zijn geschreven en gesloten kiesbrief af aan de voorzitter die hem in een kist deponeerde.
- Telkens een kiezer zijn brief had afgegeven, werd zijn naam door de secretaris genoteerd.
- Daarna las de voorzitter de namen van de afwezigen af.
- De voorzitter vroeg of nog iemand niet had gestemd. In ons geval had iedereen gestemd.
- De voorzitter opende de kist en telde het aantal brieven om te zien of het aantal overeenstemde met het aantal aanwezige kiezers. In Arendonk waren er dat

Fig.1.Bidprentje van Theodorus Wouters

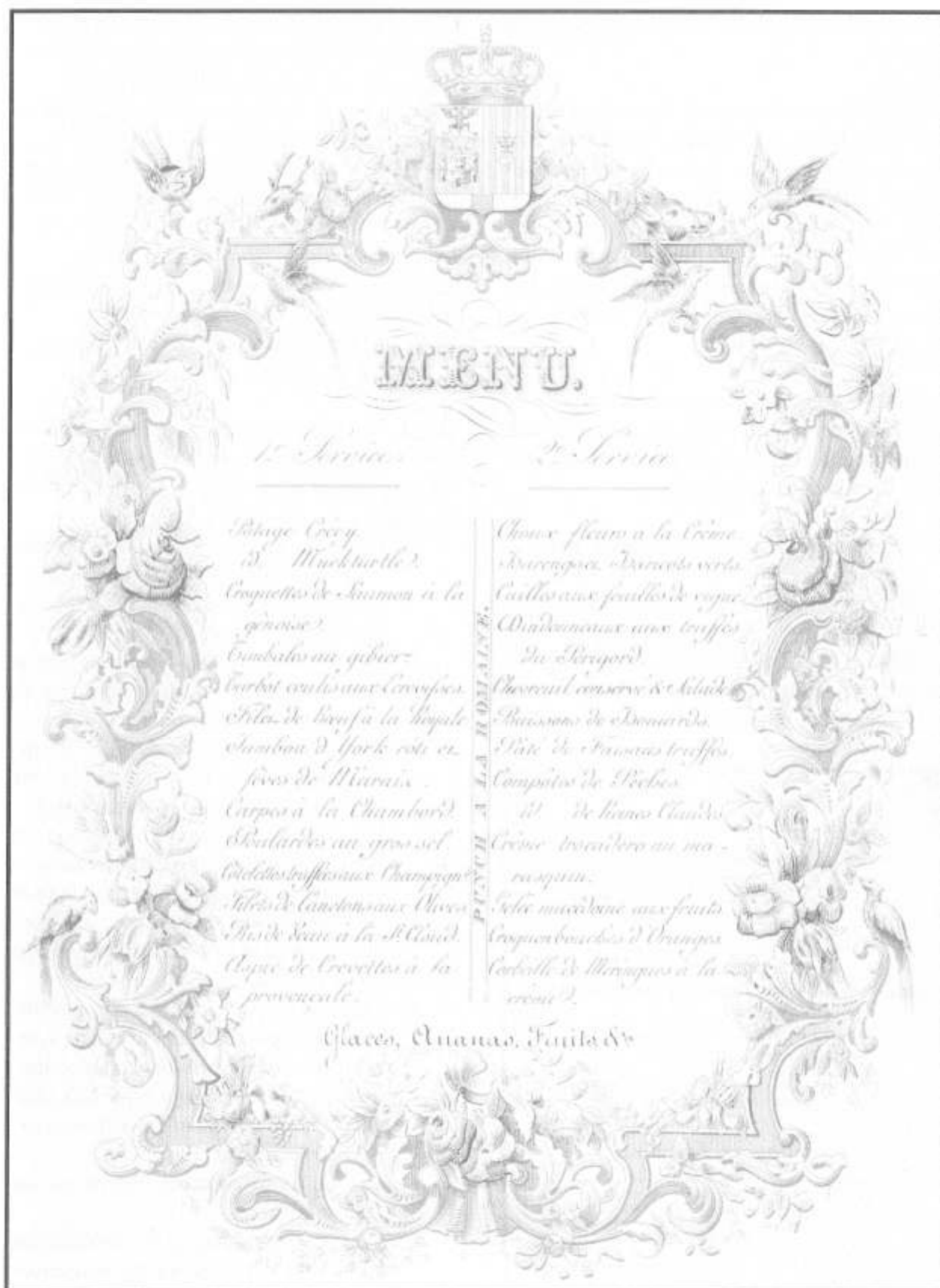

Fig.2. De leden van de provinciale raad wisten in hun tijd de menukaart reeds flink te vullen. En dan ziet u in deze zwart-wit afdruk niet eens de mooie kleurtjes van het origineel.

50.

- Men stelde het vereiste aantal stemmen vast om verkozen te worden. Dat was in ons geval 26 (de helft plus één).
- Dan werden de stemmen geteld.

Wouters behaalde dus 28 stemmen.

- De voorzitter proclameerde officieel de heer Wouters tot nieuwe raadsheer.
- De brieven werden in aanwezigheid van de kiezers verbrand.
- De secretaris stelde het proces-verbaal op en liet dat ondertekenen door de leden van het kiescollege.
- Eén exemplaar van het proces-verbaal ging dan samen met de kiezerslijst naar de Bestendige Deputatie en één bleef ter inzage op het secretariaat van de gemeente.

Op 1 juni 1844 vernam Theodoor Wouters zijn herverkiezing van 27 mei als provinciaal raadsheer. Van de 47 stemmen kreeg hij er 42 achter zijn naam. Hij zal dus zijn functie naar behoren hebben uitgeoefend. Opmerkelijk is dat de begeleidende brief nog in het Frans is gesteld, maar dat de bijgevoegde officiële mededeling reeds Nederlandstalig is.

Hij bleef nog herverkozen worden tijdens de verkiezingen van 12 juli 1848 (met 52 stemmen op de 58) en op 24 mei 1852 (met 58 stemmen op de 91). Hij zal dus minstens tot 1856 raadsheer gebleven zijn.

Voorzitter van de militieraad

In de negentiende eeuw bestond de algemene dienstplicht nog niet, maar werden de lichteningen samengesteld door lotingen. Voor de organisatie daarvan stond in elk arrondissement een militieraad in. In het arrondissement Turnhout maakte Theodoor Wouters daarvan deel uit als voorzitter. Uit het archief blijkt dat hij op 31 oktober 1839 op voorstel van de Minister van Openbare Werken, de heer Nothomb, daartoe benoemd werd voor de lichting van het jaar 1840.

Vervolgens beschikken wij over een aantal documenten die hem in die functie bevestigen voor een hele reeks volgende lichteningen, jaar per jaar, tot 1858. Die benoemingen gebeurden verder op last van de Minister van Binnenlandse Zaken.

Theodoor werd voor de vergaderingen te Turnhout vergoed. Zo kreeg hij bijvoorbeeld voor de vier sessies in het jaar 1846 de volgende vergoedingen uitbetaald:

• Eerste zitting (drie dagen in februari)	36 fr.
• Tweede zitting (zeven dagen in maart en april)	84 fr.
• Derde zitting (vier dagen in april)	48 fr.
• Vierde zitting (drie dagen in april)	36 fr.

Totaal: 204 fr.

Voor 1847 bracht hem dat 252 en voor 1853 168 fr. op.

Toch brengt het feit dat hij op een gegeven moment het voorzitterschap moest uitoefenen toen hij al burgemeester van Weelde was, hem enigszins in de problemen. Immers, op 18 februari 1856 schreef de gouverneur van de provincie Antwerpen hem een brief in verband met de opgeroepen jongens die hem om een afkeuring voor de dienst vroegen. Omdat hij burgemeester was van Weelde, was hij dus gemachtigd om getuigschriften en attesten uit te schrijven voor dorpsgenoten die ongeschikt geacht werden voor de dienst. Expliciet wordt daarin niet gezegd, dat hij fouten had begaan, maar toch was de gouverneur duidelijk in zijn vraag om zich als voorzitter te laten vervangen door de heer Dierckx. Alleszins was de gouverneur zich dus bewust van het gevaar voor belangenvermenging.

Andere opdrachten

Voor hoelang dat geweest is, weten wij niet, maar uit een Koninklijk Besluit van 11 mei 1847 blijkt, dat Theodoor Wouters aangesteld werd als dienstdoende "rechter van het vrederecht", vrederechter dus, in het kanton Arendonk.

Op 14 juni 1848 benoemde de commissaris van Turnhout, T. Teichmann, hem tot voorzitter voor de samenstelling van de burgerwacht te Weelde.

En dan is er nog het wat wazige lidmaatschap van een comité van aanbeveling voor de "Bevrijde Veroordeelden" van het kanton

Fig.3.Foto notaris Wouters

Arendonk. Dat werd hem op 6 maart 1849 medegedeeld door de voorzitter, de heer Gallet. De benoeming zelf dateert van 22 februari 1849. In een brief van 25 juli 1854 deelde men hem mede, dat hij tot 31 oktober 1857 samen met Louis van den Eynde (notaris te Retie) tot het comité zou behoren.

De weg Turnhout-Tilburg

Op 15 januari 1837 besliste de Minister van Openbare Werken een weg aan te leggen van Turnhout naar de grens met Nederland, richting Tilburg. De schetsen waren daarvoor gemaakt en lagen gedurende een maand ter inzage in het provinciaal gebouw te Antwerpen. Bedoeling was na het verstrijken van die termijn een commissie van onderzoek samen te stellen om het project te bestuderen. De Bestendige Deputatie kreeg in een K.B. van 20 april 1837 de opdracht die commissie, bestaande uit vier leden, samen te stellen. Eén van die

vier leden was Theodoor Wouters.

Daarna is het wat de bronnen betreft stil in verband met die zaak tot 1851. In dat jaar, op 17 januari, werd Wouters er namelijk opnieuw bij betrokken voor het geven van advies in verband met die aan te leggen weg. Uit een kostennota van 29 maart blijkt dat daarvoor te Turnhout in het stadhuis vergaderingen plaats hadden. Wouters diende op verzoek van de provinciegouverneur een kostennota in waarin hij zijn reiskosten liet betalen a rato van 1,50 fr. per mijl en 5 fr. per verblijf. Omdat wij in dit dossier geen andere nota in verband met deze opdracht vonden, denken wij dat er geen behoefte meer was aan verder vergaderen.

De spoorweg van Postel

Graaf Van der Meeren had in 1841 een aanvraag ingediend om een spoorlijn van Turnhout naar Postel met het recht op tolheffing te leggen. Die zou geëxploiteerd worden door de "Société Civile pour l'Exploitation Industrielle et Agricole de la Campine". Die vraag belandde via het Ministerie van Openbare werken bij de Bestendige Deputatie van de provincie Antwerpen. Het is dat orgaan dat Wouters vraagt deel te nemen aan de onderzoekscommissie daaromtrent. Die zou bestaan uit de burgemeester van Turnhout, provinciaal raadsheer Theodoor Wouters en de heer Dierckx Van Genechten, notaris te Turnhout.

Er werd een vergadering gepland voor donderdag 13 mei om 11u. te Antwerpen. Laconiek werd daarin opgemerkt dat wellicht één vergadering zou volstaan. Er waren namelijk tijdens de periode waarin het plan ter inzage lag, geen opmerkingen binnengekomen. Verder bleef het in dit dossier, althans wat de archieven rond Wouters betreft, loofstil.

Besluit

Theodoor Wouters was een gerespecteerd man, die ongetwijfeld grote verdienste heeft gehad voor de gemeenschap, niet alleen in het dorp waar hij notaris was en 25 jaar lang burgemeester is geweest, maar ook voor de Kempenaars

in het algemeen.

Dat hij in Weelde goed gezien was, blijkt uit onderstaand lied dat men hem toedichtte ter gelegenheid van de verkiezingen van 1 juli 1872. Hij bleef in zijn functie van burgemeester bevestigd, maar kon ze maar met amper een jaar

verlengen, want hij stierf op 11 oktober 1873.

Laurent Woestenburg

Fig.4.Lied opgemaakt ter ere van de herverkiezing tot burgemeester van Theodoor Wouters

DE WEELEDSCHIE KIRZING
van 1 juli 1872.
Triomf voor burgemeester
WOUTERS EN ZIJNE VRIENDEN.

1^e couplet. Weer is de groofte slag gedaan, De beet is gansch verslagen, Nu zingen wij met roem belaan En feesten vol behagen, Ja drinken van de volle ton, La fare don daine, la fare don don, Tot lof van onze victorie, Biribi do la fa sol sol barberi biribi. 2^e couplet. Men had gedacht met vollen moed, Men zal hem eens doen dansen, Want dezen keer moet hij voor goed, Met Gulliver en zijn gansen, Gaan reizen naar de maan of zon, La fare don, enz. Met zijne straatsche vuile lie, Biribi, enz. 3^e couplet. Maar ziet toch eens hoe dat het gaat, De wil van God geschiede, De Kerkuil ligt nu weer op straat, Wat mag dat toch bedieden, Dat hij fret' zijn laatste bouillon, La fare don, enz. En trekt naar een ander patrie, Biribi, enz.	4^e couplet. Dore Wouters is de Vlaamsche Leeuw, Voor niemand zal hij beven, Noch voor gevloek, getier, geschreeuw, Voor hem verpanden wij 't leven, Want hij is eene goede bron, La fare don, enz. Van goeden rand voor alle lie, Biribi, enz. 5^e couplet. En gij, die hem vervloekt en haat, Pakt nu maar op uw sporen, 'T is tijd dat gij ons nu verlaat, Dat men nimmer van u hoore, Dan zal men leven als compaon, La fare don, enz. Tot ons vermaak en Gods glorie, Biribi, enz. 6^e couplet. Nu vragen wij den goeden God, Wil ze toch elders sturen, Want zijn ze nog niet stapelzot, 'T zal toch niet lang meer duren, Steekt hun dan maar op een kanon, La fare don, enz. En schiet ze naar Siberie, Biribi, enz.
---	--

Weelde, 1 juli 1872.

WEELDE

27 OKTOBER 1926

JUBELCANTATE

GEZONGEN BIJ GELEGENHEID DER

PLECHTIGE INHALING ALS PASTOOR

VAN DEN

ZEER EERW. HEER JANSSENS

Hoezee! Hoezee!

Den Herder heil!

Verhoord zijn onze vur'ge heden

Als Godsgezant komt Hij getreden

In haard, in hart, in land

Den herderstal in d'hand

Hoezee! Hoezee!

Den Herder heil!

De goede herder kent zijn schapen

Hij gaat van voor aan 't hoofd der kudde

En leidt ze naar de wei.

Hij voedt hun hart met Godes liefde

En breekt hen 't brood der ware wijsheid

Hij leert hen 't God'lijk woord

Hij zorgt dat stijgt uit hut en slot

Het liefdelied tot God.

U loven wij, die komt in Godes naam;

U zweren wij, te luistren naar uw taal

En komt er vreugd of komt er bittere smart.

Wij gaan, wij gaan, tot U, o zalvend priesterhart!

De schapen kennen hunnen herder,

Begaan den weg door hem gewezen,

En houden 't oog op hem gericht;

Zoo daalt ook Godes liefde neder

In 't hart van al de trouwe schapen.

Als koning troont dan God in ons

En dankbaar stijgt uit hut en slot

Het liefdelied, het liefdelied tot God.

U loven wij... enz.

Hoor! Hoor!

Uit het stille Weeldsche land,

Uit zijn barre blokend zand,

Uit zijn bosschen, uit zijn weiden

Uit zijn beken, uit zijn heiden

Smelten duizend stemmen saam

Tot een plechtig lofgezang.

Geprezen zij, uw naam, o Heer!

Wiens goedheid aan het duurbre Weeldsche volk

Den goeden herder zond.

Wij bidden U, o Heer,

Met diepgeroerde borst,

Om zegen meer en meer

Om heil, om zielenoogst!

O God, met saamgevoowen hand,

Bevrouwend bidden wij,

Dat Gij den Herder zeg'nen zoudt

En lang bewaren moogt.

Hij leve lang!

O Herder lief, o Herder trouw,

Ons duurbaar zonder maat

Aan U in vreugd, aan U in smart,

Ons harte U toebehoort!

Hij leve lang!

Druk: P. De Winderen, Doornik.

